

STRIP

PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 7 • CENA 150 din.

SOTIROVSKI • ALEKSIĆ • NEBOJŠA • MARKO • SEDLAN • ČELANOVIĆ • TONI
LAVRIČ • BANJANIN • MIJAT • PAVLE • BORIS • DEKS • TROŠIĆ • TONČI
DANKO • ANTANASIJEVIĆ • BOSNIĆ • ĐORĐE • ČARLI • SHAN-DOO

Sadržaj:

004

Pali anđeo - Šesti metak

Crtež: Vlada ALEKSIĆ, Scenario: Marko STOJANOVIĆ

006

Pali anđeo - Raskršće

Crtež: Dejan SEDLAN, Scenario: Marko STOJANOVIĆ

018

Strašilo Nebojša: Bio sam mlad, nisam znao

Tihomir ČELANOVIĆ

032

Reskjumen

Mijat MIJATOVIĆ

038

Ratman

Tomaž LAVRIČ

040

Krakov, Krakov - Operacija Gorgona

Crtež: Toni RADEV, Scenario: Branimir TROŠIĆ

068

Zašto slavuj(i) peva(ju) samo noću

Crtež: Dragan BOSNIĆ

Napisao: Jovan JOVANOVIĆ Zmaj

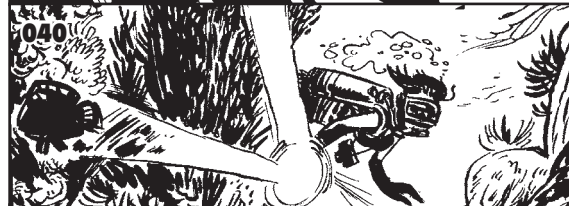
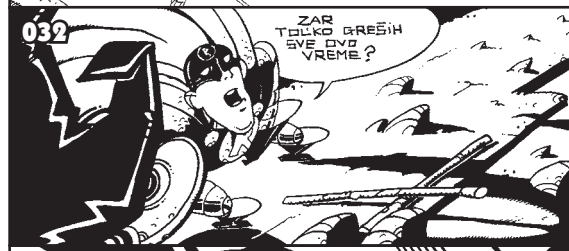
075

Strip kaiševi

Tonči ZONIĆ

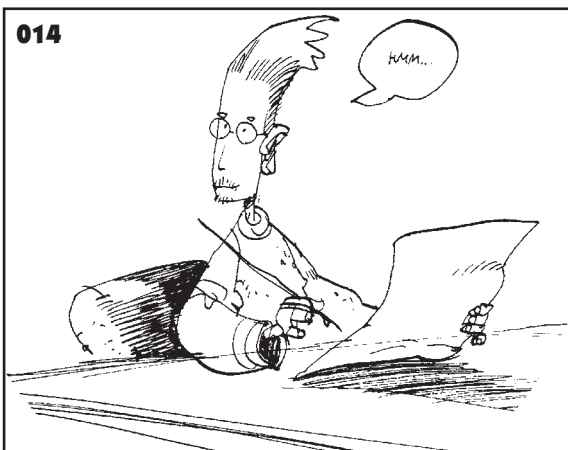
Danko DIKIĆ, Marko STOJANOVIĆ

Milan ANTANASIJEVIĆ

Dušan CVETKOVIĆ

014

Intervju: Tihomir ČELANOVIĆ

Prva obaveza crtača je da se zabavlja

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

030

Strip fenomeni: Ratnici sa Akbara

Jedna onovremenska priča

Piše: Dušan BANJANIN

036

REC!enzije

"Avanture Kraljevića Marka", Nebojša PEJIĆ

Piše: Dejan Stojilković

"1945*1943", Zoran SMILJANIĆ

Piše: Saša Stojanović

"Dick Long - Slučajevi", Štef & Brando

Piše: Boris Lazić

"Postelja od gloga"

Piše: Pavle Zelić

064

ExYu intervju: Aleksandar SOTIROVSKI

Bez kajanja

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

072

Strip klasici: Korto Malteze

Korto Malteze i Hugo Venecijanac ili Smrt u tehnikoloru

Piše: Đorđe MILOSAVLJEVIĆ

Umesto udarnika

Vratili smo se (u najboljoj tradiciji Džedaja, Otpisanih i Lesi)!

Kad smo počinjali Strip Pressing, hteli smo mnogo stvari: Da napravimo jedan časopis koji bi ispravljao krive Drine (i Feje), veselio žalosne vrbe (i sove), okončao glad u svetu (i započeo sitost u getu), poslao prvog Srbina u svemir (i time dokazao da kašika postoji, a svetlosna sablja ne)... Dalje smo hteli našim časopisom da ne častimo nečastive, da častimo časne sestre (i onu šaku drugih vernih čitalaca ovog magazina), i kao i to da se svi, uključujući tu prevashodno nas, neverovatno obogatimo (da bi naravno mogli da prestanemo da se bavimo stripom i konačno počnemo da radimo nešto korisno sa svojim životima, na opštu sreću naših bližnjih (a što da se lažemo, i daljnjih) i uz put, akoupalidobrojeakonejebiganijenamse-dalosrcemojemalodazajednogradimosvojdrom, spasimo domaći strip.

Na žalost, za sad smo uspeli samo u ovom poslednjem, što ne znači da nećemo nastaviti da pokušavamo... I da se vraćamo (u najboljoj tradiciji junaka horor filmova, političara (što mu dođe na isto!) i Džordža Lukasa)!

Marko STOJANOVIĆ

Prva obaveza crtača je da se zabavlja

Tihomira znam već gotovo deset godina, iako sam ga lično upoznao tek pre šest meseci – što sam shvatio nepunih pet minuta nakon sam ga uživo sreo. Jer Tihomir je, kao i svi njegovi stripovi koje sam godinama s uživanjem čitao, veseo, lepršav, beskrajno pozitivan...

I beskrajno otvoren, što se iz intervjuva koji sledi sasvim jasno da videti.

PRESSING: *Moja prva sećanja na tvoje radove su jedan broj Patka sa savetima za mlade autore, gde je objavljen kaiš tvog stripa, sa nekim, čini mi se, vikinzi. Koja su tvoja prva sećanja na olovku i hartiju? Jesi li već tada znao čemu služe?*

Tihomir ČELANOVIĆ: Rano sam krenuo sa crtanjem, ali radije ne bih nagađao godinu, jer stvarno ne znam. Kao mali sam jako volio da crtam mnogo nepovezanih stvari na jednom papiru, što mi ni sad nije mrsko. Bilo mi je teško da se skoncentrišem i da nacrtam jedan crtež na papiru i da ga ostavim samog, nisam nikad mislio da je dovoljno dobar da funkcioniše kao cjelina. Strip koji si spomenuo je «Pustolovina vikinga», koji je, čini mi se, iz '89. To je, naravno, naivni stripovski pokušaj, ali mi je za to vrijeme mnogo značilo što sam uspio da nacrtam malo duži strip, sjećam se da mi je trebalo mnooooooogo koncentracije i volje da ga skrpim tolikog. Iskreno rečno, ni sam ne znam kako je dospio do «Patka». Ja sam ga slao Jošku Marušiću da bih dobio savjet od njega, ali je nekako završio u ovom časopisu koji sam sasvim slučajno vidio tek negdje 1999. godine kod prijatelja.

PRESSING: *Od koga si učio da crtaš?*

ČELANOVIĆ: Smisao za crtanje sam naslijedio od tate, a učio sam od svakog po malo, od prijatelja, nastavnika i naravno omiljenih crtača, koje sam kopirao. I danas kad mi nije do crtanja, a nešto mora da se odradi, pomislim na Frankenov potez i to mi nekako da podsticaj za crtanjem. Najviše sam naučio od onih koji su mi najviše nalazili mane, sa obrazloženjem. Moja mama je znala da bude oštra i jasna po tim pitanjima. Ako je nešto odlično, onda burno reaguje, ako nije, onda to nedvosmisleno i neuvijeno kaže. To zna da ubije u pojam kad si mali, ali je jedini pravi način za učenje. Najvažniji trenutak, što se toga tiče, je kad sam najzad uspio da naučim da saslušam kritiku kakva god ona bila i da pobijedim sujetu. To mi je pošlo za rukom tek prije nekoliko godina.

PRESSING: *Kako pričaš o tome, izgleda da je to bila surova i bespoštedna borba... S tim u vezi, kako reaguješ na kritike? Koliko ti znače?*

ČELANOVIĆ: Čitao sam dosta od starim animatorima koji su radili kod Diznija i iz tih tekstova sam shvatio zbog čega su ti ljudi radili tako dobre stvari. Bili su potpuno posvećeni tom poslu i bili su stalno naoštreni na to da svaki sledeći projekat bude još bolji i da donese nešto novo, za njih je sve predstavljalo izazov. Tu ima i dosta anegdota o njihovim ličnim neslaganjima, sukobima u mišljenju i viđenju stvari, ali se sav

taj trud i muka kroz koju oni prolaze na kraju isplati! Mislim da je to bilo ključno da počnem otvorenije da razmišljam. Jednostavno, imaš na umu krajnji rezultat i želiš da napraviš nešto na što ćeš biti ponosan. Kada se tako postave stvari, onda se i kritike lakše doživljavaju. A što se tiče surove i bespoštedne borbe, bilo je tu i tamo zeznuto, ali moram da napomenem da sam ja imao veliku podršku sredine, pri tom mislim i na prijatelje i na nastavnike i na porodicu, a time i veliku stimulaciju da nastavim da radim ovo. Na kritike reagujem tako što pažljivo slušam, onda se, ako su loše, smračim i zamislim a onda krenem dalje, u sledeći posao imajući u vidu ono što mi je rečeno.

PRESSING: *Naveo si Frankena kao svoj prvi uzor. Koga bi još izdvojio kao svog uzora, i zašto? Dozvoljavaš li danas sebi da imaš uzora?*

ČELANOVIĆ: Da, naravno. Danas gledam iz malo drugačijeg ugla, ali većina crtača koji su mi bili super kad sam bio mali su mi i sad podsticaj. Minjola je mnogo uticao na moj stil. Kad mi je prijatelj devedeset i neke pokazao »Wolves of St. Augustin« potpuno sam se oduševio, pa su zbog toga moji stripovi iz tog perioda bili čak i pretjerano kockasti. Srećom, vremenom sam to korigovao, pa je crtež postajao razgovjetniji. Inače »Hellboy« je strip sa sjajnim crtežom i atmosferom, ali i sa pričom koja se beskonačno iznova vrti, tako da je – nažalost – dovoljno pročitati tri, četiri priče pa da čovjek vidi u suštini sve što Minjola ima da ponudi. Tu sa njim je odmah i Moebius, najviše zbog toga što je svašta probao i nije se previše stavljao u kalupe. Onda: Flojd Gotfredson, Pejo, Magnus, Karl Barks, Kavacano, Milt Kal. Od novijih: Didier Kasegrain – radio je serijal Tao-Bang – Šejn Glajns, Bil Woterson itd.

PRESSING: *Ko ti je pomogao da napraviš prve koračke u stripu?*

ČELANOVIĆ: Prve crteže sam objavio u lokalnom kotorskom listu »Karampana«. Kuriozitet je da su ukućani dali da se to objavi bez mog znanja, sjećam se da sam bio razočaran što je to bio crtež koji je meni bio skroz bezveze. Oko '92 ili '93, nisam siguran, saznao sam za magazin »TRON« na koji sam se pretplatio i u to vrijeme sam razgovarao prvi put telefonom sa Vladom Vesovićem koji je komentarisao neki strip koji sam mu slao. On je po crtežu odmah skontao koji su mi uzori u stripu, pa mi je to i rekao, što sam ja doživljavao kao napad na moju originalnost. Tad još nisam umio da saslušam kritiku kakva god ona bila i da pobijedim sujetu. Upoznao sam sledeće godine, 1994, Dragana Lazarevića koji je tad radio »Rubinu« za Francuze. Slao sam mu pismo, a onda ga uskoro i upoznao u Beogradu. Bio je vrlo srdačan i predusretljiv, tada sam prvi put čuo o tome kako izgleda baviti se stripom profesionalno. U njegovoj »Finesi« sam prvi put objavio strip.

PRESSING: *Koliko ti je značio taj prvi objavljeni strip? Da li se posle njega nešto promenilo u tvom odnosu prema stripu?*

ČELANOVIĆ: Bio sam, naravno, presrećan

zbog tog objavljivanja, ali nisam ni slutio koliko je rada i razmišljanja potrebno da bi neki strip bio dobar za objavljivanje. Sjećam se da sam im slao još neke stripove za objavljivanje, ali nijedan nije prošao, kasnije sam shvatio da je trebalo da budu komunikativniji, jasniji u pripovjedanju i slično. Sada kad se zvanično time bavim moram, pored hiljadu drugih stvari, stalno da mislim na to da i meni bude zabavno dok ga crtam, time je veća šansa da i čitaocu bude zabavno.

PRESSING: Šta se dešava kad se igrom slučajna ne zabavljaš radeći neke table (pošto pretpostavljam da se u radu na strip albumu od 40 i kusur tabli i to dešava)? Primećuješ li razliku u kvalitetu rada na tim stranama, primećuju li je čitaoci?

ČELANOVIĆ: Mislim da je prva obaveza crtača da se zabavlja. Ako nema zabave, ako se uopšte ne nalazi u tome, sve ostalo je uzaludno. Strip ce biti solidno, profesionalno urađen, ali iskrica jednostavno neće biti. To se nažalost dešava i to mi je najgore od svega.

Mislim da čitaoci to vide u mnogo većoj mjeri nego što bih ja to htio. Dok sam radio na albumu za Soleil, «Trum», bilo je mnogo stvari na koje sam morao da mislim: kadriranje, boja, izražajnost likova, arhitektura i to uopšte nije bilo lako. Naročito prvih desetak strana. Toliko ispravki su tražili da sam se pitao da li ću završiti sve u roku. Srećom, od 13. strane je sve lakše išlo. Scenaristkinja sa kojom radim, Delfin Riu, je voljna da mijenja stvari, prihvata moje predloge i uopšte nema sujete što je, koliko sam čuo od drugih crtača, dosta rijetko. Uživao sam radeći na ovom albumu, iako moram da priznam da mi je trebalo dosta vremena da se uživim u priču i likove.

PRESSING: Bio si, bar po delovanje ako ne po crtačkom rukopisu deo buma alternativne strip scene sredinom devedesetih u Srbiji. Kako ti je to izgledalo u to doba, a kako na to danas gledaš?

ČELANOVIĆ: Jao, kako to zvuči bitno, laskavo i ipak prenatlaženo! Uzbudljivo je kad imaš utisak da nešto što radiš zanima ljude i da im se sviđa. U to vrijeme mi je bilo važno da pravim stripove koji će imati prepoznatljiv stil priče i crteža i da se igram urednika uređujući svoje fanzine, stvarno sam se osjećao kao da radim nešto bitno i mislim da je to osjećaj koji moram stalno iznova da prizivam. Važno mi je da radim svoje stvari, jer me tek to u potpunosti ispunjava – sad se već ponavljam... Ako ilustruješ tekstove koje dobiješ bez imalo želje da ubaciš sebe u to, da se zabaviš i da dodaš neku novinu, onda je to tek posao koji ti omogućuje da se prehraniš, ništa više. Nema uzbuđenja i osjećaja kao da radiš nešto bitno.

PRESSING: Ipak, da je bilo buma alternativnog stripa bilo je, da su fanzini preplavili Beograd jesu, da si ih i ti proizvodio, jesu. Kako i zašto misliš da je alternativni strip iskočio u prvi plan baš u to vreme i na tom mestu?

ČELANOVIĆ: Crtači su imali potrebu da izbacuju stvari iz sebe, a idealan način za prezentovanje, ali i učenje zanata, su fanzini. Ljudi vide to što si uradio, a ne postoji nikakva cenzura! To je super! Tako imas dobru priliku da se baviš svojim stilom, da se izgrađuješ kao crtač i kompletni autor. Mnogo je teže kad moraš urednicima da prodaš svoju ideju i da imaš u vidu publiku kojoj se obraćaš i da misliš o tome kako će se prodati i slično.

PRESSING: Kakvu je značaj u tvom bavljenju stripom imala (ako je imala ikakvu!) strip grupa Momci? Da li su i kako uticali na tebe?

ČELANOVIĆ: Nikola Vitković i Goran Rajšić su vrlo ozbiljno doživljavali sve to, mislili su na to kako i gdje da se promoviraju. U takvom okruženju sam i ja dobijao volju da promovisem sebe, da se igram urednika osmišljavajući svoje fanzine. Mislim da je Nikola čak zapisivao sva javna pojavljivanja Momaka, slavili su dan kad je grupa osnovana i slične stvari. Neki njihovi stripovi su mi bili super, a od nekih mi se okretao želudac, jer su bili za moj ukus, naročito tad, previše ekstremni. Sa druge strane Nikola je imao ediciju Fantom Worx koja je pravila ezoterične stri-

pove van ovog svijeta. Žao mi je što on sad nema mnogo volje da radi sve to, mislim da je zapao u krizu u koju mnogi crtači kod nas zapadaju, a koja se zove: »Daju ti tekst, ti odradiš profesionalno, bez uzbuđenja, i to je to.« A i Andrej Vojković, koji je sigurno jedan od naših najboljih crtača, je njihove ideje sjajno realizovao, iako je trebalo da prođu mjeseci da nacrtaju nekoliko strana (Smeh). Najbolje od svega izgledaju njegove originalne table koje su crtane zelenim nalivperom, masnom bojom, flomasterom, drvenom bojom pa čak i voskom koji je koristio za teksture. Sa Nikolom sam 1999. radio strip «Pantolen Xerei», sa velikim uživanjem... Ako se izuzmu telefonski pozivi tipa: »Još nisi završio? Ja sam uradio već devet slika.« (Smeh.) To su stvari koje su me malo nervirale, ali i podsticale na rad. Najgore je ako čovjek dozvoli sebi da počne da odraduje stvari i da ne radi ništa za svoju dušu. Uzbudljivo je kad uradiš nešto autorski, pa onda čekaš na reakciju kolega. Onda sve ima smisla. Ipak su najbolji stripovi oni koje radiš iz suve potrebe.

PRESSING: Završio si akademiju. Šta si i da li si nešto tamo naučio što ti danas pomaže u poslu?

ČELANOVIĆ: Naučio sam mnogo, ali mislim da je mogla da bude strožija disciplina, da bih naučio i više. Najviše sam naučio na časovima anatomije i u radu na diplomskom stripu sa Rastkom Ćiricem. Tu su mi se prvi put desili sukobi tipa: -«Ne možeš to tako da uradiš.»-«A zašto ne mogu?»-«Zato što postoje pravila koja su tu s razlogom.»

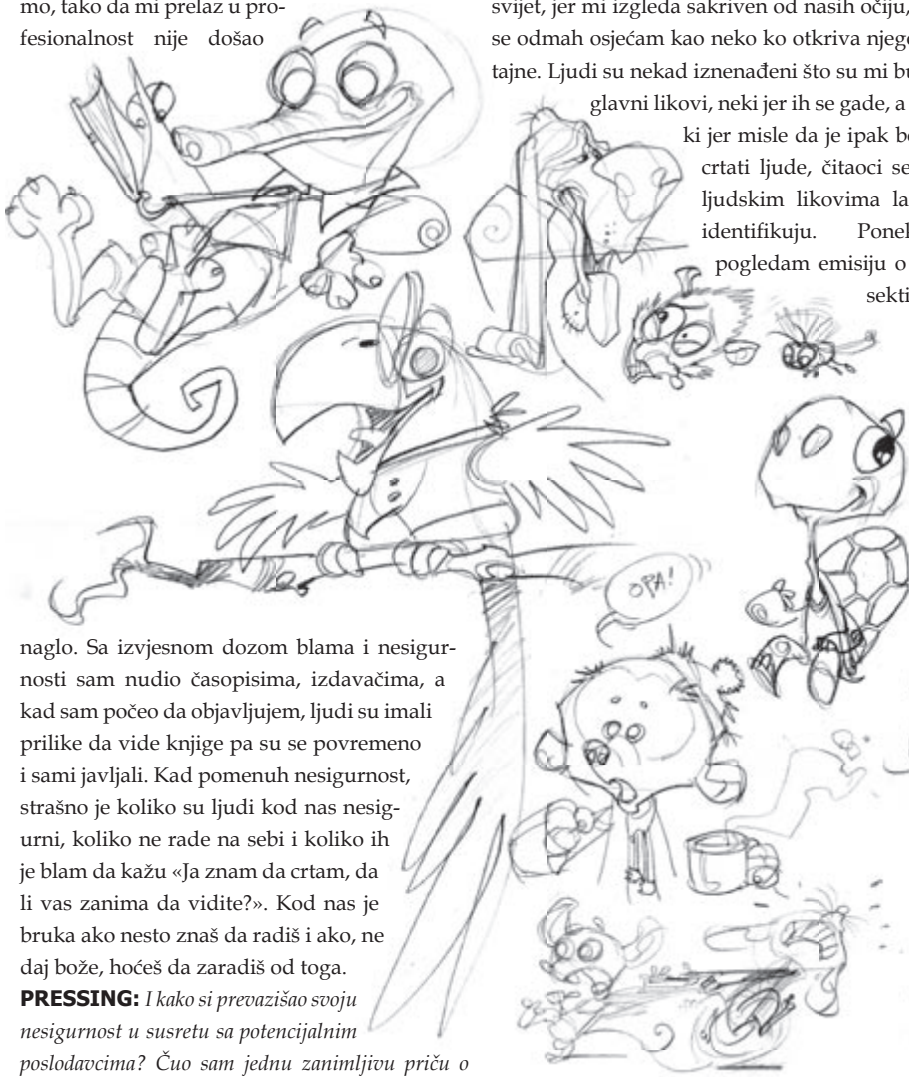
PRESSING: Da li misliš da je to formalno obrazovanje presudno u bavljenju stripom?

ČELANOVIĆ: Mislim da bi bilo sjajno da se ljudi sistematski, kao u školi obučavaju radu na stripu. Dosta mi je onog razmišljanja: »To ćemo sve usput, spontano! Strip ne treba da bude akademska stvar.« Što se mene tiče neka i ne bude, samo neka se radi ozbiljno, postupno, prvo osnovna pravila, a onda učenje ugrađivanja ličnog senzibiliteta u sve to. U zad-

nje vrijeme najviše učim od Alekse Gajića koji dođe kod mene i nađe mi deset hiljada grešaka u albumu. Nakon što izvršim samoubistvo, pokušavam da shvatim na što je mislio i da nešto izvučem iz toga.

PRESSING: *Akademija je bila gotova, trebalo je nešto raditi. Kako si napravio taj prvi, često presudni korak ka prelasku u profesionalne vode? Pitam to, jer znam puno ljudi koji su se upravo na tom prvom koraku sapleli...*

ČELANOVIĆ: Mislim da sam oko treće ili četvrte godine fakulteta već objavljivao tu i tamo, tako da mi prelaz u profesionalnost nije došao

naglo. Sa izvjesnom dozom blama i nesigurnosti sam nudio časopisima, izdavačima, a kad sam počeo da objavljujem, ljudi su imali prilike da vide knjige pa su se povremeno i sami javljali. Kad pomenuh nesigurnost, strašno je koliko su ljudi kod nas nesigurni, koliko ne rade na sebi i koliko ih je blam da kažu «Ja znam da crtam, da li vas zanima da vidite?». Kod nas je bruka ako nesto znaš da radiš i ako, ne daj bože, hoćeš da zaradiš od toga.

PRESSING: *I kako si prevazišao svoju nesigurnost u susretu sa potencijalnim poslodavcima? Čuo sam jednu zanimljivu priču o tome kako si počeo da radiš za Politikin Zabavnik...*

ČELANOVIĆ: Ne treba previše razmišljati o stvarima, treba ići ka cilju, pa što bude. U svemu što radim trudim se da dam sto posto od sebe, ako i ne upali, što se dešavalo i nije bilo uopšte prijatno, bar znam da sam dao sve od sebe. Drugačije ne bi išlo, previše bih se opterećivao. Nesigurnost još nisam prevazišao, ali se mnogo rijeđe javlja. To sa Zabavnikom i nije bio neki blam, ali sam ga ja tako doživljavao. Bio sam malo smotan i to je sve, samo što mi je to tad mnogo gore izgledalo. Mislio sam da se nikad neće javiti, a obratili su nam se, Andreju i meni, za nekoliko dana. Nedavno sam ponovo obnovio saradnju sa Zabavnikom i to mi se mnogo sviđa, još uvijek imam mistifikovanu sliku u glavi o tom časopisu.

PRESSING: *Šta je to sa tobom i sa insektima? Čini mi se da su dosta dugo bili tvoje primarno polje in-*

teresovanja u baoljenju stripom...

ČELANOVIĆ: Kao dječak sam po babinoj bašti gledao najrazličitije bube i zamišljao čime se bave u svojim životima, koliko im je život opasan i slično... Insekti su vrlo inspirativni za crtanje, dovoljno mi je da prelistam neku entomološku enciklopediju, pa da odmah dobijem ideju za likove i priču. Stvarno ima nevjerovatnih vrsta. Jednom sam vidio veliku fotografiju uveličane bumbarove noge, na kojoj se nekoliko grinja izležavalo i čekalo da ih prenese sa jednog mjesta na drugo. Obožavam da se ušuškavam u taj svijet, jer mi izgleda sakriven od nasih očiju, pa se odmah osjećam kao neko ko otkriva njegove tajne. Ljudi su nekad iznenađeni što su mi bube

glavni likovi, neki jer ih se gade, a neki jer misle da je ipak bolje crtati ljude, čitaoci se sa ljudskim likovima lakše identifikuju. Ponekad pogledam emisiju o insektima

ili o mikroorganizmima i to me uglavnom potpuno oduševi, razmišljam o razlikama i sličnostima koje imaju naš svijet i njihov.

PRESSING: *Šta si naučio radeći na svom prvom albumu, Eudori?*

ČELANOVIĆ: Prvi put sam crtao toliko veliki strip. U stvari, iz današnjeg ugla je to normalna dužina stripa, veliki strip bi imao oko osamdesetak strana – e, to bih volio da napravim! Učio sam kako da vodim čitaoca kroz priču, da razdvajam bitne stvari od nebitnih i nađem najjednostavniji način da kažem ono što hoću. Taj strip sam počinjao dva puta prije ovog koji sam dovršio. Od 1995. sam razmišljao o njemu i mjenjao likove koji su u početku izgledali kao kombinacija starog Mikija Mause i pčelice Maje. Kasnije sam dodao prave insektolike oči kako bi manje ličili na ljude a više na insekte. Strip je tre-

bao da se zove «Travelling riverside blues» po pjesmi Led Zeppelina. Spot u kojem kamera ide kroz baru prateći rifove dvanaestožičane gitare me je «nagovorio» da priču smjestim u baru. Kasnije sam odustao od tog naslova jer mislim da i nisam htio da se tumači kao omaž pjesmi i grupi. Što ne znači da nije (Smeh).

PRESSING: *Kad smo već kod toga, kakvu ulogu u tvom životu igra muzika?*

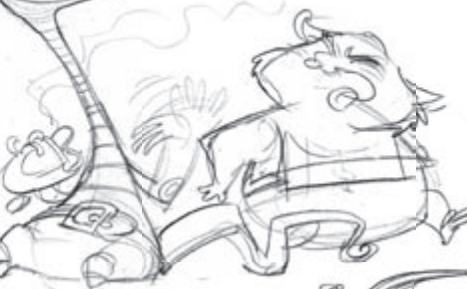
ČELANOVIĆ: Veliku. Vrlo me inspiriše i pomaže pri «uranjanju» u druge svjetove. Pravio sam i neke ozbiljnije pokušaje s prijateljima kojih će biti još, ali o tome ću pričati kada bude vrijeme.

PRESSING: *Koliki je uticaj na tvoj rad imao tvoj profesor, i mentor na izradi Eudore, Rastko Čirić? Kako je izgledala njegova mentorska uloga u procesu izrade Eudore?*

ČELANOVIĆ: Radio sam na skiciranju tabli i završio sam svih 48 strana u gruboj olovci, koje sam mu onda nosio na uvid. Tu i tamo sam se bunio i suprotstavljao njegovim predlozima ali sam tu prvi put naučio da slušam kad mi priča neko ko zna o čemu priča. Stalno sam bio u maštanjima i razmišljanjima oko toga i teško mi je bilo da shvatim da ljudima treba jasnije da približim svoj svijet.

PRESSING: *Poznat si na ovim prostorima kao autor koji je radio autorske stripove, što između ostalog znači i da si sam pisao scenarije za svoje stripove. Danas si u situaciji da moraš da radiš po tuđem scenariju. Kako se miriš sa tim? Da li ti nedostaju ti autorski dani?*

ČELANOVIĆ: Iskreno rečeno, da! Mirim se sa tim da crtam po tuđoj priči jer moram i nije mi teško jer je scenaristkinja sa kojom radim

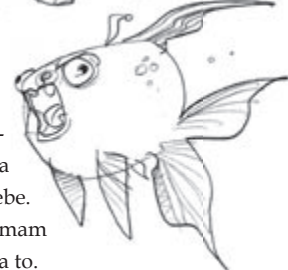

ok, ali naravno da pokušavam da iskoristim svaki slobodan momenat da crtam nešto za sebe.

Volio bih samo da imam malo više vremena za to.

PRESSING: *Imaš potrebu za pričanjem priča. Pitaš li se ikad odakle ta potreba? Možeš li je uopšte zadovoljiti kad radiš po tuđem scenariju?*

ČELANOVIĆ: Crtež je divna stvar, ali je niz crteža koji se pretapaju jedan u drugi stvarno nesto fenomenalno. U priči sa kolegama vidim da i kod njih baš strip stvara taj prijatan osjećaj «kuvanja u stomaku» koji ništa drugo što se tiče crtanja ne može da zamijeni. Za sad nisam uspio u potpunosti da zadovoljim tu potrebu za pričanjem kad radim po tuđoj priči. Međutim,

to ima druge dobre strane: ilustruješ tuđu fantaziju, nadopunjavaš je svojom. U slučaju da scenarista ima sličan ukus ili sjajne ideje to je vrlo blizu fenomenalnog.

PRESSING: *A šta je sa ilustracijama? Koliko se toga može ispričati ilustracijom?*

ČELANOVIĆ: Kod ilustracije, ideja mora da bude odlična i razumljiva «na prvu loptu». U zadnje vrijeme radim na tome da je ne pretrpavam s puno detalja čemu nije da nisam sklon, i ranije su mi govorili da mi planovi nisu dobro razdvojeni. Dobro je da ilustracija bude takva da čitalac može u glavi da je doradi.

PRESSING: *Kotor i Beograd. Čini mi se da se tvoj život odvijao na toj reakciji. Gde više boraviš, gde se osećaš više kod kuće?*

ČELANOVIĆ: Da, to si dobro primjetio. Sada sam se preselio u Bg, gdje sam uglavnom i bio od početka studija 1995. Moram da priznam da se odlično ovdje osjećam, ambijent mi je vrlo zgodan i za život i za posao. U Kotoru mi je ipak falilo iskustava, dešavanja, poznanstava što ovdje bez problema nalazim.

PRESSING: *Da li ti, kao čoveku koji je rođen kraj njega, nedostaje more?*

ČELANOVIĆ: More? Mislim da ću pod stare dane otići bliže moru.

PRESSING: *Molim te, opiši našim čitaocima postupno i detaljno proces rada za Francuskog izdavača – šta ti stiže, od koga ti stiže, šta radiš, na čemu i čime i kome šalješ na kontrolu, šta ispravljáš ako bilo šta ispravljáš, kad je gotovo, kako kolorišes...*

ČELANOVIĆ: Scenaristkinja mi šalje po nekoliko strana scenarija sa tekstom koji izgovaraju junaci i sa opisom scene, ja ih iskadriram u olovci i onda ih šaljem njoj na uvid. Ona predlaže da se prikaže nekako drugačije, jasnije, jednostavnije, da pazim na kompoziciju. Onda opet pošaljem u gruboj olovci, i kad ona kaže ok, onda finalizujem. Finalizujem u olovci jer su u ovom slučaju oni tako tražili, ja bih rađe radio tušem. Iz nekog razloga obozavam tuš na papiru. Pošaljem boju, a ona onda kaže (to je bilo u početku našeg dopisivanja): «O, my good! Yellow, green, red in one draw! It's too much!» i onda se ja nerviram, ali i slušam i učim od nekog ko ima iskustva i zna o čemu priča. Tu i tamo ona kaže kako izdavač neće ovako ili onako, pa radimo kako se mora. Oko naslovne strane su me dobro namučili, jer je bilo tri skoro finalna moja predloga i nekih dvadesetak skica.

PRESSING: *Na čemu i čime crtaš?*

ČELANOVIĆ: Strip crtam na hameru, uglavnom perom, a nekad i olovkom. Mogao bih nekad da crtam i flomasterom, ali mnogo volim tuš, pa uglavnom njime radim. Boju radim kompjuterski, mada u zadnje vrijeme radim i na ručnom akvarelu. Pokušavam da ne bježim ni od jedne tehnike – što sam do sada radio – interesantno je učiti različita pravila koja su drugačija kod svake tehnike.

PRESSING: *O čemu razmišljas dok crtaš?*

ČELANOVIĆ: Kad crtam, uživljam se,

glumim. Mislim da je razmišljanje najbolje obaviti prije crtanja. Ideš po gradu, radiš nešto po kući i tu i tamo pomisliš na to kako bi moglo nešto da se nacрта, a onda kad se sve to slegne sjedneš da to i nacrtáš. Najbolji crteži mi se dese upravo onda kada ne razmišljam, nego kad sve samo od sebe teče. Kad krenem sa razmišljanjem tipa - «Da li da ovdje sad stavim mali ili veliki nos? Plavu ili crvenu boju?..» znam da ću da gnjavim sto godina i da ustvari ne znam što hoću.

PRESSING: *Kako neko ko od stripa živi, šta misliš, da li je strip umetnost, ili zanat?*

ČELANOVIĆ: Da bih odgovorio na ovo pitanje, morao bih da obrazložim što je umjetnost, a to je muka živa. Ipak, evo pokušaja... Valjda je to nešto što čovjek uradi iz sušte duševne potrebe, a to onda bude zvanično priznato i poštovano u društvu i preživi test vremena. Ne zamaram se time, samo mi je važno da sam ispunjen onim sto radim.

Prema tome, slušam svoju «suštu duševnu potrebu» i učim zanat da bih napravio formu kojom može dobro da se komunicira s ljudima.

PRESSING: *Tvoje polje delovanja je stilizacija. Da li te je ikada privlačio realizam?*

ČELANOVIĆ: U zadnje vrijeme radim na tome, iako mislim da nikada neću crtati potpuno realističan strip. Uvijek sam se plašio da realizam nosi sa sobom manju ekspresivnost, a to mi nije uzbudljivo za crtanje. S druge strane, privlače me realistične priče, tako da će me to i vući da crtam malo realističnije.

PRESSING: *Šta misliš o domaćoj strip sceni? Da li je u lošoj poziciji i šta bi joj, po tvom mišljenju pomoglo da iz nje izade?*

ČELANOVIĆ: Ima mnogo talenata koji ne znaju kojim putem i načinom da krenu. Bilo bi dobro kada bi ljudi mogli da se obrazuju o stripu, korak po korak, i u tom procesu da razbijaju strahove od neuspjeha, da nauče da izvuku najbolje iz sebe i kad im nije do crtanja, da rade na sopstvenoj prezentaciji, da razmišljaju kako da prodaju svoje djelo, da nauče da obuzdaju svoju sujetu. Iako mislim da je dobro što postoji autorski strip, mislim da su ti stripovi ipak pravljeni za uski krug ljudi. To nije loše, ali bilo bi sjajno kada bi crtači više razmišljali o tome kako da dopru do šire publike, do ljudi koji nisu toliko upoznati sa stripom, a da pritom zadrže svoj stil i ispričaju ono što su htjeli. Ovakvih pokušaja je doduše bilo, ali nisu urodili plodom.

PRESSING: *Strip je na optuženičkoj glupi, ti si krunski svedok odbrane i branilac pita ključno pitanje: „Gospodine Čelanoviću, zašto vi volite strip?“*

ČELANOVIĆ: Zato što volim pričanje priča, odnos između karaktera, i kuvanje u stomaku prouzrokovano onim:»A što će sad da se desi?»

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Strip fenomeni: Ratnici sa Akbara

Piše: Dušan BANJANIN

Jedna onovremenska priča

Umnoštvo informacija kojima je publicista Miroslav Marić svojevremeno redovito zasipao čitačku publiku nekadašnjeg "YU strip magazina" izdvaja se jedna nadasve zanimljiva beleška iz dvobroja 79/80 (mart 1986. godine, cena 300 dinara) koja je, valjda iz razloga što je objavljena u kontekstu prelistavanja obimnog "Dargaud"-ovog kataloga izdanja za tekuću godinu, delovala pomalo neupadljivo (a možda čak i neubedljivo): "Pošto mi je omiljeni hobi traženje novih imena ovoga puta vam skrećem pažnju na serijal za koji scenario piše Le Tendre, a crta ga Loisel. Serijal se zove *Traženje ptice vremena*".

Međutim, protekle su jedva nešto više od tri i po godine (u međuvremenu je "YU strip magazin" prestao da izlazi proleća 1987.) kada se na 25-toj strani 916-tog broja "Stripoteke" (novembar 1989., cena 45000 dinara) pojavila, za razliku od Marićeve, neuporedivo pompezna najava: U sledećem broju "Stripoteke" očekuje vas premijera stripa "Ratnici sa Akbara", piše: LE TENDRE, crta: LOISEL, sa propratnom višetom na kojoj smo po prvi put mogli da vidimo prgavo kovrdžavo devojčice kako energično razgrće svoj krzneni kožuh otkrivajući nam pritom čari svog blistavog poprsja uz nedvosmisleno upozorenje svim onima kojima bi se pogled na njemu mogao zadržati duže nego što to nalažu pravila lepog ponašanja i elementarne pristojnosti, dato u vidu pretećeg vitlanja bičem i rečima: "Ja sam Pelisa! Čerka Marina, koju zovete princezom - vešticom"; iza nje, sa leve strane, nalazi se lenjivi cvikeraš Turet u jednoj od retkih prilika kada smo još mogli da mu vidimo lice koje će ubrzo nakon toga, upravo zbog neutažive čežnje za pomenutim poprsjem, biti zaodeno maskom i ostati njome skriveno sve do kraja serijala pod identitetom Neznanog; dok sa desne strane, u dubini kadra, jedan od kmetova sa Bragonovog viteškog poseda noseći dvozube vile u ruci panično hrli u susret svome vlastodršcu obavestavajući ga: "Gospodaru, ona je luda!". U zavidan stepen neodoljivo erotične demencije kojom beše obdarena Le Tendreova i Loazelova junakinja čitaoci su se zaista mogli uveriti već u decembarском broju "Stripoteke" (dakle, 917-tom, cena 65000 dinara) kada je svetlost dana ugledala prva epizoda "Ratnika sa Akbara" pod nazivom "Ramorova školjka" tačno sedam godina nakon objavljivanja u Francuskoj što je za naše tadašnje (a i sadašnje) stripovske prilike predstavljalo zaista visok stepen izdavačke ažurnosti. Da sve baš ne bude toliko idealno pobrinuo se "Stripotekin" prevodilački sektor brutalno prekrstivši jedan od možda najpoetičnijih naziva serijala u novijoj istoriji stripa sa izvornog "Potraga za onovremenskom pticom" u "Ratnici sa Akbara" bez obzira na činjenicu kako bi se samo uz elementarno šaciometrijsko poznavanje francuskog jezika vrlo lako moglo zaključiti da se u

naslovu originala "La Quete de l'Oiseau du Temps" reč "Akbar" uopšte i ne pojavljuje, te da, prema tome, o kojekakvim "ratnicima" nema ni govora. (Uostalom, šaroliko društvanje u čijem su sastavu: isluženi vetrogonja Bragon sa svojom nerazdvojnomo sekirom-kosilicom; zatim, njegova čerka Pelisa opremljena čarobnom životinjicom Dru i Vatrenim bičem kao jednim oružjem koje može da parira njenoj nezgodnoj naravi; pa, onda, bivši Bragonov učenik Bulrog sada beskrupulozni najamnik i ubica; te simpatični kompanjon Neznanac kojem je, čini se, više stalo do slasnih Pelisinih oblina nego li trajnog otklanjanja opasnosti koja se nadvila nad Akbarom - teško da se može nazvati "ratnicima".) U godinama koje će potom uslediti ovaj će se transkripcijski gaf ispostaviti kao duboko intuitivan i proročki jer je svako sledeće pojavljivanje "Ratnika sa Akbara" na kioscima, pored vrtoglavih fluktuacija u ceni "Stripoteke" (koje datira još iz sredine osamdesetih, kako smo to mogli da primetimo ukoliko smo čitali brojeve u zagradama), sadržavalo, u simboličkom smislu, fatalnu ironiju tragičnog usuda domaćeg strip izdavaštva koje, jednostavno, nije moglo da se izbori sa dnevno-političkim dešavanjima i ekonomskim uslovima u kojima su neki drugi ratnici, ali ovoga puta sa Balkana, odigrali odlučujuću ulogu. Do konačnog prestanka izlaska poslednje strip revije na ovim prostorima koja je u svome zaglavljju nosila prived "jugoslovenska" protekle su još nepune dve godine tokom kojih će ekspeditivno biti objavljene epizode: "Hram zaborava" ("Stripoteka" broj 923, jun 1990., cena 10 dinara) i "Krutonja" ("Stripoteka" broj 931, februar 1991., cena 18 dinara) i "Stripoteka" broj 932, mart 1991., cena 25 dinara) dok će četvrta epizoda "Crno jaje" morati da sačeka čudno "Stripotekino" vaskrsnuće iz 1999-te godine da bi se konačno pojavila pred čitaocima u osvit petooktobarskih promena ("Stripoteka" broj 948, septembar 2000. cena 40; i "Stripoteka" broj 949, oktobar 2000., cena 50 dinara) kada je izgledalo da se tada jedina domaća strip revija sa sada sveže promenjenim zaglavljem u "revija svetskih stripova" ponovo nalazi pred još jednim gašenjem. Srećom, to se ipak nije dogodilo, tako da je "Stripoteka" nesmetano nastavila sa izlaženjem tokom kojeg se pojavila i poslednja epizoda "Ratnika sa Akbara" pod nazivom "Prijatelj Žaven" ("Stripoteka" broj 955, april 2001.; i "Stripoteka" broj 956, maj 2001. cena 60 dinara) istovremeno sa pokretanjem Marketprintove edicije albuma u okviru koje su do danas izašle tri epizode ("Ramorova školjka", april 2001., "Hram zaborava", decembar 2002., i "Krutonja", oktobar 2004.) te delimično ispravljani raniji prevodilački gresi (naime, u impressumu svakog albuma sada ipak piše: RATNICI SA AKBARA (Potraga za onovremenskom pticom)) a čitaocima konačno priuštenu uživanje u živopisnom Lenkotom i Loazelovom koloru za koje ranije behu uskraćeni. Sve u svemu, imajući u vidu

gomilu nevolja koje su kod nas pratile izlazak "Potrage za onovremenskom pticom", kao i činjenicu da je serijal pretrpeo (i još uvek trpi) dosta velike pauze prilikom objavljivanja i u Francuskoj, mene prosto obuzima nekakva bojazan šta bi se sve moglo dogoditi sa domaćim strip izdavaštvom do vremena kada autorski dvojac (odnedavno potpomognut Lidvajnom) sa poslovično nepouzdanim Loazelom na čelu - čija su neorganizovanost i komocija u probijanju rokova za predaju radova već odavno ušle u legendu - privede kraju rad na sledećoj epizodi ovog, ništa manje legendarnog, serijala.

Bilo kako bilo, ono čega zasigurno ne treba da se pribojavamo je eventualno pomanjkanje kreativnog naboja i energije koje bi moglo osujetiti nadahnute tvorce ove intrigantne sage da nesmanjenom žestinom nastave sa dovođenjem svojih oduševljenih čitalaca u nova i još čudesnija iskušenja njihove veličanstvene potrage za onovremenskom pticom, trasirana poetskim koordinatama severnih granica Medira; baruštinama na Stupnju Penušavih Velova; visokim Proplancima Zloglasa; zemljama Sedam Stupnjeva; svetom pećinom Sivih Pričina; vijugavim tokom velike reke Dol; gradom Sivih Prilika pod imenom Dir Veg; pa zatim, gradom Tha u Regiji Glibavaca; oazom mira sa Stupnja Hiljade Zelenih; Stupnjem Peščanih Ždrela; Hramom Zaborava u jasirskoj tvrđavi Nejmar; dalekom Belom Zemljom naseljenom plemenitim narodom Živrena, i konačno, Prstom Božijim u srcu mračnih useklina Krutonjinog carstva. Jer, kada bismo, po uzoru na egzotični niz geografskih pojmova Akbara iz prethodne rečenice, pokušali pobrojati sve odlike ovog zaista izuzetnog ostvarenja, veoma lako bi nam se moglo desiti da nesvesno odlutamo u beskrajne hvalospeve i ikonolatrijske tirade uz realnu opasnost da u preteranom oduševljenju ni ne pronađemo pravi odgovor na naizgled jednostavno pitanje: zašto je, po sada već duboko uvreženom mišljenju, "Potraga za onovremenskom pticom" iz korena promenila standard herojske fantazije u evropskom stripu osamdesetih godina prošlog veka?

U tekstu "Ratnici sa Akbara: Pripovedanje prostorom" ("Stripoteka" broj 956, maj 2001.), u nameri da elaborira svoja razmišljanja na tu temu, Zoran Đukanović, pre svega, ističe vizuelne aspekte ovog stripa (sugestivni pejzaži u funkciji formalnog oneobičavanja, tačke motrišta, fluidno kretanje kamere, grafička funkcija balona kao vitalan segment kompozicije table koji doprinosi boljem dočaravanju osećanja dubine i zakrivljenosti prostora, i najzd, ističe kao motiv i važan deo spacijalnih uprizorenja) dajući im značajnu prednost nad njegovom literarnom dimenzijom uz objašnjenje kako je Le Tendreova i Loazelova kreacija najočitiiji primer narušavanja širom prihvaćene dogme o stripu kao jedinstvenoj integraciji svojih ravnoprav-

no zastupljenih izražajnih resursa (slika i tekst). Ali, između ostalog, Đukanović kaže i sledeće: *Prvi susret sa njima* ["Ratnicima sa Akbara"] bio je kupovina kolornog albuma na jeziku koji uopšte nisam govorio. Ovaj strip me je opčarao dakle još pre nego što sam ga doslovno pročitao. – i upravo ovaj lični, ispovedni momenat, koji je trebalo da posluži čisto kao argument gore pomenutoj tezi o narušenoj ravnoteži verbo-vizuelnih elemenata, a proistekao iz geto na nasušne Đukanovićeve potrebe da sa svojim čitaocima podeli autentičnu radost sopstvenog kolekcionarskog iskustva (čemu se nije mogao odupreti ni potpisnik ovih redova, s tom razlikom što je meni, umesto kolornog albuma na stranom jeziku, bila dovoljna svega jedna jedina vinjeta), svedoči o neprikosnovenom magijskom dejstvu ove zbilja opčaravajuće priče koja kod većine svojih poklonika budi osećaj naivnog detinjeg zanosa i vraća ih u vreme kada su po prvi put otkrivali svet šarenih sličica.

Jer, "Potraga za onovremenskom pticom" je, uprkos svemu, Priča!

I to Priča koja, po uzoru na sve velike priče što smo ih se naslušali (ili bi barem, trebalo da jesmo) dok smo kao deca sticali svoje prve utiske i pojmove o svetu oko nas, počinje u arhetipskom maniru bajkovite intonacije: "Bilo jednom, u većito uzavreloj Akbaru ...", a završava nežnom koloraturom o neiscrpoj čovekovoj mogućnosti otkrivanja i ispitivanja, otelotvorenoj u liku simpatične Neznanceve unuke Ludin, čija će nam nevina i krhka dečija mudrost pružiti ars poetični odgovor na poslednju Folovu zagonetku ("Od svih strasti koje su date čoveku ima samo jedna koja može da mu oslobodi srce i da traje do njegovog poslednjeg časa."). Priča je to, dakle, koju je Le Tendre svesno i uz većtu primenu još uvek poprilično kontroverzne, ali u ovom slučaju potpuno opravdane, tehnike tekstualne naracije stavio u usta jednog od njenih protagonista, e da bi je ovaj velikodušno ispričavao čitaocima i svojim potomcima (Balinu i već pomenutoj Ludin) po uzoru na tradiciju prenošenja narodskih umotvorina sa kolena na koleno, kao formalnu potvrdu o neumitnoj prolaznosti vremena i generacija (u rasponu uticaja koji sežu od Asbjornsonovih i Moovih skandinavskih priča, pa preko Vagnerove Valkire, delimično i Tolkinovih radova, sve do čudesne povesti o Nilsu Holgresonu od Selme Lagerlof). Priča koja se, upravo zbog toga, svija sve do najskrivenijih i najranjivijih delova bića svojih čitalaca ostavljajući ih na kraju da, u ambivalentnom procesu dvostruke identifikacije, s jedne strane saosećaju sa onima što su je slušali i podele njihovo naivno razočarenje usled završetka jedne predivne avanture ("Ali, ne! Dedice, pa nisi sve ispričao! A Bragon? A njegova Pelisa? Šta je posle bilo sa njima?") a, s druge strane, predano saučestvuju u bolu samotne nostalgije što trajno nagrizi srce i dušu onoga koji ju je tako nesebično ispričavao. Priča koje, naravno, ne bi ni bilo da nije njenih briljantno isklesanih likova čija se kompleksna karakterizacija (svi su oni prikazani krajnje realistično, bez ulepšavanja, sa svim svojim vrlinama i manama) najbolje očituje u njenom funkcionalnom dramaturškom dejstvu na samu logiku radnje (i obrnuto), što na kraju i rezultira duboko emotivnom percepcijom svake od njihovih sudbina ponaosob (setimo se samo dirljivih Bulrogovih reči u trenutku kada na sebe prihvata odgovornost čuvara živrenskog svetilišta: "Da, zaista su noje reči oduvek bile oružje i nasilje zbog toga sam pustio da se moj život troši u lutanjima jer pridružujući se tvom traganju, Bragone otkriva mi se i sopstveno da sada doživljam stvari na drugačiji način ..."; ili tragičnog lika Krutonje na kraju poslednje lekcije koju je održao svome učeniku: "Godine, Bragone ... počeo sam da starim ... Trebalo je završiti s tim! Godinama sam čekao dobru priliku, Bragone ... Ali, niko nije bio dostojan ... A ja nisam imao pravo ... Legenda se ne sme tako ugasiti, Bragone! Morala je imati dostojan kraj! ... Dostojan mene ... i mog učenika! ..."; ili jadrnog lualice Bragona kako u velikom finalu skrhan svojim ludilom, sa životinjicom na ramenu, odlazi u nepoznato, odnoseći zauvek sa sobom odgovor na već pomenutu Folovu zagonetku). I konačno, Priča čiji su autori više nego uspešno položili test prikvelizacije (a znamo, na primer, kako je tata Lukas prošao sa svo-

jim "Star Wars" prednastavcima) zadržavši pritom sve njene kreativne kvalitete iz prethodnog ciklusa uz dodatno pripovedačko širenje ideativnog univerzuma na osnovu samo jednog jedinog rekvizita (Pelisin Vatreći bič) i uzgred pomenutog Bragonovog junaštva počinjenog nekada davno u mladosti (ubistvo Boraka).

U članku pod naslovom "Behind the Painted Smile" ("Warrior Magazine" #17, oktobar 1983.) izašlom tokom objavljivanja anarhične grafičke poeme "V for Vendetta" - koja je, osim što poput "Potrage za onovremenskom pticom" predstavlja jedan od prvih pokušaja svojih autora da se oprobaju u radu na kontinuiranom serijalu, takođe pretrpela i duži stvaralački prekid (pet godina) - Alan Mor, sa pozicije tada još relativno nepoznatog scenariste, donosi interesantan uvid u zanatske tajne uspešnog koheriranja na relaciji slika-tekst, odnosno saradnje sa svojim crtačem Dejvidom Lojdom: Dejvid poseduje neumoljivi profesionalizam pomešan sa dubokim emotivnim učešćem u procesu rada na stripu koji je jednak mojem, i ukoliko bi on ikada odlučio da prekine sa projektom ne postoji ni najmanja mogućnost da ga ja nastavim u saradnji sa nekim drugim. "V" je nešto što se događa u tači gde moja uvrnuta ličnost sreće Dajvidovu uvrnutu ličnost i to je nešto što nijednom od nas dvojice ne bi pošlo za rukom bez onog drugog ili u kombinaciji sa nekim drugim umetnikom. Uprkos onome što većina obožavalaca smatra, "V" nije isključivo Alan Morov strip, već združeni napor u svakom smislu te reči, jer nakon orpobavanja u neakvim alternativnim oblicima zajedničke saradnje, on se ispostavio kao jedini način na koji stripovi mogu da budu dobri. Apsolutno nema smisla da scenarista toljagom ganja crtača do smrti iznurujući ga svojim opširnim i preteranim objašnjenjima, isto tako kao što nijedan crtač ne bi trebalo da ostavi svog scenaristu pokopanog pod velikom impresivnom galerijom njegovih dopadljivih crteža. Na svu sreću, Alan Mor se kasnije baš i nije preterano pridržavao postulata iz ove poslednje rečenice (u protivnom bismo verovatno ostali uskraćeni za sve inovacije i revolucionarne postupke kojima je dao trajan doprinos razvoju pripovedačkih tehnika stripa), ali ono što se, u svakom slučaju, definitivno ispostavlja kao zajednički kreativni imenitelj dva, samo naizgled, formalno sučeljena i različita strip prosede: britansko-američkog ("V for Vendetta") i francusko-belgijskog ("La Quete de l'Oiseau du Temps") jeste činjenica da oba počivaju (odnosno, moraju počivati ukoliko žele biti dobri) na duhovnim temeljima koji se u Mor/Lojdomov slučaju nazivaju "emotional involvement" a u LeTendre/Loazelovom "basé sur les sentiments, l'émotion" - što nas opet neminovno vraća na rešenje Folove zagonetke ...

Koje, naravno, glasi: ljubav!

Jer, nema dobrih stripova bez autora koji svojom ličnom ljudskom suštinom, osobenošću, ljubavlju i osećanjima pothranjuju likove i priče koje stvaraju, ne dozvoljavajući pritom nikakvim tržišnim, korporativnim ili bilo kakvim drugim esnafskim zakonitostima da odnesu prevagu nad oniričkim kvalitetima i snagom njihove stvaralačke imaginacije, isto tako kao što nema dobrih stripova ni bez čitalaca koji ih čitaju i vole, odnosno, znaju kako i koje stripove treba voleti i čitati. Ogromne praznine u obrazovanju i razvoju ukusa ovih potonjih u nas, nastale (iz dobro poznatih razloga) u poslednjim decenijama dvadesetog veka tokom kojih se u devetoj umetnosti zaista mnogo toga izdešavalo i promenilo, doimaju se nekako lakše premostivim i nadoknadivim, velikim delom zahvaljujući i činjenici da još uvek postoje stripovi poput "Potrage za onovremenskom pticom", zasnovani na klasičnim i tradicionalnim stilsko-kreativnim rešenjima (pritom, nama dostupni za razliku od Morovih i mnogih drugih koji, na žalost, još uvek nisu), koji fenomenološki nedvosmisleno pripadaju i odgovaraju duhu vremena u kojem su nastali ali pored toga sadrže u sebi i autorski iskrene, duboko emotivno ustrojene pripovedačke senzibilitete neophodne za razumevanje modernih stripovskih tendencija koje su, zbilja, eonima udaljene od naše tužne onovremenske priče. ■

"1945*1943"

Zoran Smiljanić alias Vittorio de la Croce
(Mladina Ljubljana, 1999. Zbirka Hardfuckers)

– Twenty years after – [Od propagandnog bulita do umetničkog bulšita]

Jedina gora stvar od istorije koju su pisali pobednici o sebi samima jeste povest koju ti isti pobednici pišu o poraženima. Jedina priča koja može da bude gora od one istinite, užasne i krvave, jeste fikcija provučena kroz ideološki filter i ukalupljena u formu koja, samo i jedino, treba da posluži zadatom cilju. Sa distance od dvadeset godina od prvog objavljivanja, strip "1945" nije izdržao najvažniju probu – sud vremena. Napravljen da, u vreme buđenja slovenačke nacionalne svesti, pomogne crno-belu podolu na dobre i loše momke, "1945" danas govori samo o jednom: isključivost bilo koje vrste bila je, i biće, pogubna za svaku umetnost. Ukoliko

ta pogibelj poseduje i zadati predznak, eto brutalne parodije. Umetničko delo kome je najveća kazna ponovno iščitavanje nije ništa drugo nego jedna karikatura nekad velike Ideje.

Jedan od "ranih radova" Zorana Smiljanića, strip "1945" ima sve što je neophodno za dobar marketinški uspeh. Pre svega, krvavu i blatnjavu priču iz "Divlje horde" Sema Pekinpoa, mada mu ne treba odreći ni osećaj bezizlaza iz začaranog kruga filma "Psi od slame". Zatim, tu je kadriranje a la Hupen, nasleđeno od Zefirelija i Antonionija, i hermanovski grafizam koji upućuje na potpuno odsustvo jakih crnih površina i rešenja kontrasta gustim šrafurama. Sa umetničke strane, još jedan hupenovac veći i od samog Hermana. S druge, one ideološke, učenik će nadmašiti učitelja, anticipirajući pravac „propagandnog stripa” kome će se, nešto kasnije, posvetiti i belgijski majstor strip-kadra. Sa istom onom *black&white* "poetikom" koja "krasi" ratnu poeziju Bore Čorbe ili domoljubne Tomsonove popevke.

Ali, šta je to ovom stripu, punih 20 godina, davalo oreol kulturnog dela? Ideologija, tajming i ambalaža. Jer, Sloveniji je već bilo muka od JNA i bahatih oficira sa gajbama od 200 kvadrata, od zimovanja na Popovoj šapki za dva dinara dnevno i od pansiona u Kugarima za tri i po. Na šest mesečnih rata. Idealna prilika da Zoran Smiljanić, daleke 1986. na 1987, objavi priču o Vojvodi, Vinčentiju i Konstantinoviću. Raskošno eksploatišući maksimum iz "Majn kamfa" da je "dužnost svakog velikog vođe učiniti sve svoje neprijatelje jednakim", Smiljanić pravi koktel koji je osuđen na uspeh: partizan koji ne dolazi svojoj kući punih 15 meseci, četnici koji između silovanja i klanja ne stignu ljudski ni da zameze, a bogami ni da popiju na miru, blago retardirani seljaci kojima još niko nije javio da je rat, poezija Mateja Bora sa tendencijom da ratnoj priči da intelektualnu dimenziju sumnjivog kvaliteta. Nedostajao je još samo poniženi poslastičar albanske nacionalnosti kome će, ničim izazvani, krvnici udruženim zločinačkim poduhvatom pomešati bozu i limunadu, pucajući, nasumice i u maniru kolateralne štete, u aparate za sladoled i kapučino. Italijani? Oni

će biti potkačeni u drugom stripu, "1943", pljuvanjem po Gabrijeleu d'Anunciju, iako sam, po dubokom sopstvenom ubeđenju, očekivao kidnapovanje Đovanijevog mastifa na kome će "crna trojka" razigrati zoofilijску maštu.

Još je sve to trebalo upakovati u nedeljnik "Katedra" i staviti oznaku "deci, omladini do 15 godina i moralistima po dužnosti čitanje stripa nije dozvoljeno" i posao je bio skoro gotov. Ostalo će odraditi trapavi Jože Smole, za starije čitaoce – to je onaj što tancuje valcer sa Radmilom Anđelković zvanom "Rada Lambada", izjavom da je "strip apsolutno neprimeren, jer u njemu partizane ubijaju k'o zečeve" i udruženje građana zvano JNA, poznato po hapšenju *Jansé & Co.*, demonstrirajući političku eleganciju slona u radnji sa porcelanom iz dinastije Ming. Ako je neko i sumnjao u Smiljanićev talenat, morao je odati priznanje pseudonimu *Vittorio de la Croce* na maestralnoj promociji brenda, upakovanog u uvek privlačan i sjajan papir političke propagande i uvezanog mašnicom nezavisne Slovenije na vidiku.

Patriotski strip? Primoran sam da prizovem Embrouza Birsa i njegovu definiciju patriotizma kao "zapaljivo đubreta spremnog da bukne na plamen svakog ološa raspoloženog da osvetli svoje ime". Problem Zorana Smiljanića je što, eksplicitnim bojenjem krvnika u jednu političku opciju – kako god se ona zvala – i karakterizacijom žrtava po etnosu, zauzima navijački stav a priori. Eto još jedne definicije, ovog puta za propagandni strip. Za politički bulit, u međuvremenu metastazirao u umetnički bulšit, koji vas dovodi u iskušenje da zahvalite Bogu što je Slovenija prestala da bude susedna država i što će budući junaci Smiljanićevih priča biti, verovatno, ili krvoloci hrvatski ribari koji mučki kasape nevine papaline u Piranskom zalivu ili razgoropađeni trščanski trgovci koji, brutalno preglasno i nepodnošljivo razumno za tvrde purgerske uši, zahtevaju vraćanje imovine italijanskoj manjini u "deželi".

Svaka drugačija tema bila bi znak ili političke ili marketinške nedoslednosti Zorana Smiljanića.

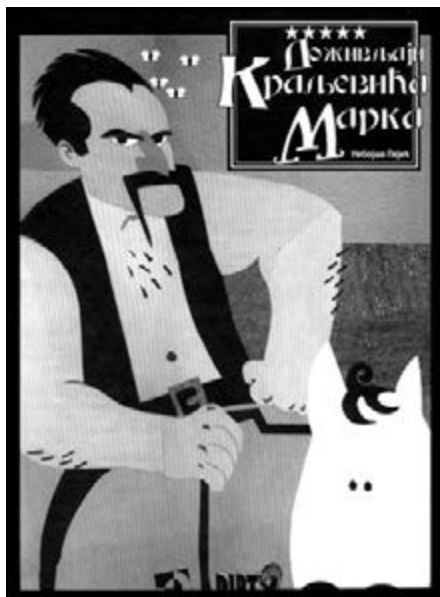
■
Saša STOJANOVIĆ

"Avanture Kraljevića Marka" Nebojša PEJIĆ

(SKC Novi Sad, 2005. Edicija "Dirty", knjiga br. 5.)

Komika epika

U izdanju novosadskog SKC-a a u ediciji adekvatno nazvanoj "Dirty" izašao je strip album prvenac novosadskog strip autora Nebojše Pejića "Avanture Kraljevića Marka". Oni koji prate strip periodiku u nas verovatno su i ranije imali prilike da se sretnu sa ovom neobičnom verzijom znamenitog srpskog junaka, sina kralja Vukašina, koji izgledom i karakterom podseća pomalo i na Bizlijevog svemirskog plaćenika Lobo-a. Ti susreti dešavali su se redovno u svih šest do sada objavljenih brojeva magazina koji držite u ruci i u kojem je Marko debitovao prvi put još davne 2001. u epizodi "Marko Kraljević i Musa Kesedžija". Od tada pa nadalje, Pejić je ređao nizove tabli avantura simpatičnog kavgađzije, pijanca i povremenog heroja da bi sve konačno uobličio u vidu tvrdkoričenog albuma u luksuznoj opremi i sa ne baš niskom cenom. "Marko Kraljević i vila" epizoda koja otvara ovu zbirku gegova i iščašenih interpretacija jedina je koja nije objavljena u Strip Pressingu (izašla svojevremeno u beogradskom "Vilajetu") a za

njom slede pomenutih šest, na taj način može pravilno da se prati Pejićevo sazrevanje kao crtača i, što je još važnije, uobličavanje samog serijala i Markovog lika. Upadljivo je da su u prvim epizodama crtačka izražajna sredstva svedena na minimum (recimo, čuveni Šarac je nacrtan kao bure sa četiri crtice umesto nogu) dok u kasnije nastalim epizodama lik Marka Kraljevića i ostalih protagonista bivaju "plastičniji". Takođe, u epizodama "Marko pije uz ramazan vino" i "Kraljević Marko i 12 Arapa" Pejić dodaje malo kompjuterske šminke, pre svega kada su u pitanju sivi tonovi (i ne baš uspešno titlovanje u dve epizode), tako da ova potonja ispada njegovo crtački najkompaktnije i najizvedenije delo.

Ono što je bitno u vezi ovog stripa jeste njegova univerzalna duhovitost koja ga čini primerenim i publici koja uopšte ne čita strip, kao i to da Pejić u svojoj obradi narodnog epa uopšte nije okrnjio lik i delo Marka Kraljevića. Naprotiv, on je u njega ugradio jednu humorističku crtu, koja povremeno zna da odluta i u crni humor (što ni u jednom slučaju nije delovalo loše) ili duhoviti brutalizam i mačoizam toliko svojstven Balkanu i Balkancima.

Stiče se utisak da je u prvih sedam epizoda ovog serijala totalno netipičnog za domaću strip scenu Pejić samo razrađivao njegove osnove i da tek u sledećim epizodama treba da očekujemo ono pravo. I pored toga, "Avanture Marka Kraljevića" svojevrstan su presek rada mladog Novosađanina u periodu 1998-2004 i verovatno, najbolji domaćih strip album objavljen u 2005. godini o čemu govori i njegov visoki plasman na NIN-ovoj godišnjoj listi.

■
Dejan STOJILJKOVIĆ

"Dick Long - Slučajevi"

Štef & Brando

(Fokus Komunikacije, Zagreb, 2004.)

Soft & Correct Sex If You Please

"Imao sam osjećaj da će njena potraga za princom potrajati, kao i svaka kod koje je cilj manje važan... od traganja samog."

Dick Long

Možemo reći da se tajna dobre priče sastoji u kvaliteti njenog raspleta koji je, po pravilu, nepredvidiv ali istovremeno i svojevrsni paradoksalni obrt perspektiva unutar same priče. Pad predstavlja i razobličavanje. Ovakvo se na Zapadu, još od romantizma, grade priče. Strip "Dick Long, slučajevi", erotske elemente vešto ugrađuje u strukturu detektivske naracije. Priče su efektne, zbijene, kratke. Neretko je reč o ženama sa afektivnim (čitaj seksualnim) poteškoćama. Dick će im rešiti probleme. Jer, Dick Long je vrsta detektiva čiji se ugled svodi na dužinu patke i veštini dugog karanja istom. Iz tih je razloga Dick - flegmatik. Za razliku od svojih uzrujanih "klijentica", on je miran, pribran, zna čime će i kako bespogovorno da ih smiri. I neprestano smiruje. Dakle, Long je tipski junak erotske uobrazilje: staložen, muževan, istrajan. Ne benavi pred ženskim zadnjicama, mada se neprestano bavi istim. Čudesan.

Pored ovog osnovnog pripovednog toka postoji, kao u svakoj dobroj serialnoj pripovedi, i druga naracija, koja izbija u glavnokotkovske pripovedne strukture, s vremena na vreme, kao reka ponornica. Ovde je to priča o crvenokosoj Jadranki Jajolomki, lopovki. Ona i Dick se traže, onako kako se traže Lois i Klark ili Skali i Molder. Publika željno iščekuje poljubac koji neće, na kraju, biti ono što se od njega očekivalo. I neka je tako.

Solidni pripovedni postupak praćen je odličnim, ekspresivnim crtačkim umećem Štefa, čija je stilizacija na granici groteske i realizma. Ovo je komično-erotski strip, prema tome neka niko ne očekuje

"Postelja od gloga"

(Specijalno izdanje akademskog lista Pressing, Niš, 2004.)

O ponosu i krvi

Lik Luke Vranića je svakako vrlo dobro poznat čitaocima Strip Pressinga, ali tek u ovom albumu biva predstavljen na način koji zaslužuje: u zaokruženom obliku, a kroz mnogobrojne crtačke inkarnacije sa vrhunskom štampom i dizajnom i u dve jasno odeljene boje koje se konstantno bore i u Lukinoj ličnosti - crnoj i beloj.

Ipak, iz zbirke vrlo očigledno nedostaju stripovi sa Lukom koji se dešavaju u Prvom svetskom ratu (novi album, nadamo se?), ali i neke od linija priče koje su ovde započete tek čekaju svoje zaključke, pa je logično očekivati da je za sagu o Luki Vraniću "Postelja od gloga" tek prvi tom, ako ne čak samo i uvod.

Album i na prvi pogled ostavlja jak utisak, naslovnica Alekse Gajića je neočekivano potresna, a duboko crnilo unutrašnjih stranica pojačava efekat. Vrlo američki potez (naročito u grafičkim novelama) - odličan predgovor relevantnog pisca, najboljeg domaćeg hororiste - Gorana Skrobonje diže profesionalnost izdanja, ali tu je već i vreme da zagrizemo u prvu priču - "Ceo život". Neophodna za razumevanje ko, šta i kako, savršen je uvod u mitologiju koja okružuje Luku Vranića, na momente strašna i setna, sa sjajnim kadrovima - fleševima sećanja (obratiti pažnju na prizor plesača viđenih odozgo, sve sa pratećim notama).

Uz ovu, osovinu albuma čine i "Noćni

krstaši" i "Jesenji ljudi" i te priče daju jedan jasan profil Luke kao lika ali i okolnosti koje se lome preko njegovih leđa dok bi ostale priče bile tu negde između, povremeno osvetljavajući Luku u nekom novom svetlu - kao recimo bolno dokumentarni "Parastos" koji se dešava za vreme bombardovanja Srbije.

Ubedljivo najbolji strip u kolekciji je "Dvorište" - nalik na neku od epizoda Dilana Doga sa puno upečatljivih malih sporednih priča koje se spajaju sa glavnim na neverovatno način dajući nam uvid u neočekivanu (i sigurno neželjenu) moć koju Luka poseduje. I scenarijski i crtački vrh kolekcije!

Ne treba zaboraviti ni skoro likovne table kratkih, kontemplativnih epizoda - "Pitanja" i "Cena", dok epizoda "Petrovaradin u Pragu" stoji sama za sebe kao najzbudljivija, akciona priča dostojna "Helboja" ili "Lige Izuzetnih Džentlmena" na koju podseća zanimljivim miksom stvarnih i izmišljenih junaka (Luka sreće i bori se rame uz rame sa Markom Kraljevićem i Kortom Maltezeom!).

A opet, nije ni sve tako savršeno. Slabije strane albuma su recimo "Čekanje", sa repetitivnim kadrovima i koji ne postižu efekat, a polu-komični pokušaji tipa "Big in Japan", "Gothan confidential" i "Trakalica" su tek delimično uspešni. "Pakt sa irvasima" je takođe izveden u duhovitom maniru, čemu doprinosi i skoro dizajnjevski crtež Tonija Radova, ali je jači zbog oštrog cinizma sa kojim je ispričan.

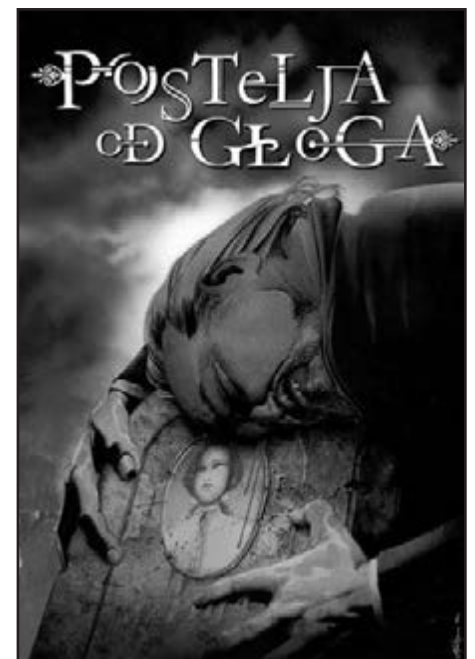
Takođe, kvalitet crteža među autorima jako varira, a kod Dejana Vujića - Drakule se može videti razvoj od "Noćnih krstaša" u kojem je opterećen raznim uticajima, do "Jesenjih ljudi" gde je sam svoj, i zreo autor. Sa druge strane,

anatomske studije spolovila. Najviše što će dobiti biće Dickov nos u maci voljene ili par oralnih motiva. Prsate devojke, usana krupnih, stvorenih za ljubav, obiluju zato, i prete da preplave kvadrate. Sekvencijalno crtanje lica je omiljen narativni postupak koji služi izražavanju psiholoskih crta (dijalaska forma je bitan strukturalni element pripovedanja), ne pukoj pornografiji. Štef, opsesivnim potezom ruke, ne podvlači izvesne poze ili anatomske predele. Crtačevo olovkiranje nije nervozno. On ne ističe vlastiti libido poput Klimta ili Maurovića i, što je najgore, to se od njega traži.

Maurović desinhibira; razobličuje i oslobađa svih društvenih okova. Ako treba, i do druženja s vrancima. Važan je put, važno traganje, desinhibiranje. Bi li se isto moglo reći i za Macanov-Štefov diskurs? Kod Macana-Štefa je reč o ironijskom poigravanju (njihov erotski diskurs ne premaša granice konvencija niti sadrži vizuelne krajnosti), dok je Maurović u seksu radi seksa, svoj i potpun, ogoljen do koske i srećan kao dete (ako mi oprostite poređenje). U "Dick Longu" srećne su junakinje. Scenarista (stvara i stripove za klince) pak poseže za pseudonomom jer stvara u sredini u kojoj Krleža bejaše "Na rubu pameti", pa ne bi valjalo proći kao junak istoimenog romana. Ovo je namenska, pitka i, ukoliko to mogu reći a da ne izazovem nesporazume (ma nek i njih bude), politički korektna erotika. Rečju: nenametljiva. Ni najmanje, nalik na delo Maurovića, stvar koja budi nelagodu. U tome je - estetski gledano - i njena najveća slabost. Nema pohare razgoropađenog libida, nema proboja nesvesnog. Međutim, u jednom umetničkom delu nikad ne treba tražiti čega nema. Silovitog proboja (autorskog) nesvesnog nema jer to nije ni cilj samog dela niti izdavački credo Playboya. S druge strane, ono čega ima je odlično urađeno i tim povodom smo već rekli najvažnije.

Treba naglasiti i to da se još uvek čitamo s lakoćom, novogovor, i pored svih napora, nije šatro sintaksičko jezgro zajedničkog nam jezika. S druge strane, ovaj strip je odlično jezičko štivo i za sve zainteresovane za savremeni urbani hrvatski sleng.

■ Boris LAZIĆ

stvaralački raspon koji je Marko Stojanović kao scenarista maltene celog albuma pokazao je impozantan: varirajući kratko i dugo, strašno i smešno, smenjujući po pričama realizam, poetičnost i postmodernizam. Ako mu iz dijaloga na momente i zašusti papir, brzo to podmazuje.

Znajući talenat autora koji ga potpisuju možemo samo da se nadamo da će ovaj jedinstven projekat na domaćoj strip sceni imati brojne nastavke. Za Luku ima još mnogo posla.

■ Pavle ZELIĆ

Bez kajanja

Malo uputstvo za korišćenje ovog intervjua: Čitati onako kako je ispričano – s uživanjem – bez kajanja.

PRESSING: *Ko je Aleksandar Sotirovski? Predstavi se čitaocima u Srbiji...*

Aleksandar SOTIROVSKI: Rođen sam u Bitolju, sada već davne 1971., završio srednju mašinsku školu u rodnom gradu, upisao se na Mašinski fakultet, opet u Bitolju, i nakon prve godine, koju sam lako dao, odustao, sa namerom da se posvetim crtanju. 1994. sam se preselio u Skoplje, radeći razne stvari koji su na svu sreću bili povezane sa crtanjem – znači, radio sam u marketing agencijama, raznim redakcijama i nevladinim organizacijama. Danas radim u Storyboard Studiju, studiju za animaciju u Skoplju. To bi bilo sve, onako u kratkim crtama, mislim da nisam ništa zaboravio... A da – srećno sam oženjen sa ženom koja me još uvek trpi (smeh!).

PRESSING: *Da li ti je bilo teško da doneseš odluku da napustiš fakultet i pokušaš da živiš od crtanja? Jesi li možda u nekom trenutku posumnjao u ispravnost svog izbora?*

SOTIROVSKI: Da budem iskren, nikad se nisam kajao što sam napustio fakultet i posvetio se crtanju. Još se mogu i pohvaliti da sam sve ispitate prve godine Mašinskog fakulteta u Bitolju, osim matematike, dao u rekordnom roku, sa prosekom nešto višim od 9. Međutim, onda sam seo, razmislio i shvatio da je jedino što želim da radim crtanje. Shvatio sam da bez problema mogu uzeti diplomu ali da će ista ta diploma najverovatnije čitav život da stoji u nekoj fioci i da sakuplja prašinu, dok ću ja uvek crtati.

PRESSING: *Kako su tvoji roditelji primili ovu tvoju hrabru odluku?*

SOTIROVSKI: Roditelji se, naravno, uopšte nisu slagali tom mojom odlukom, međutim sa druge strane nikada mi nisu stali na put, niti me forsirali da budem ono što nisam. Onda sam se preselio u Skoplje i na svu sreću počeo sam da radim nakon dva meseca. Od tada do danas sam sve angažovaniji, što je samo po sebi dovoljan dokaz da sam ipak opravdao svoju odluku.

PRESSING: *Koliko je, iz današnje perspektive, za bavljenje tvojim poslom bilo važno preseljenje iz Bitolja za Skoplje, i možeš li da zamisliš čime bi se danas bavio da si ostao u Bitolju?*

SOTIROVSKI: Ja bih to nazvao presudnim korakom. Tada se nisam bojao što napuštam rodni grad niti mi je sa druge strane bilo teško odseliti se, mada sa ove distance kada samo pomislim kako sam lako doneo tu odluku – divim se samom sebi. Međutim, nije to samo rezultat "ludih godina", tada sam imao 23, niti nekakve hrabrosti... Jer sam uvek bio svestan sebe i uvek sam želeo da vidim koliko vredim ali ne u sredini u kojoj sam odrastao, već u većoj sredini u kojoj me niko nije znao. Nisam mogao ništa izgubiti, jer sam u Bitolju radio u radnji za prodaju tehnike... A sa druge strane ne mogu se pohvaliti ni da sam imao nekakav portfolio, jer radeći u radnji dvokratno nisam baš imao vremena da crtam, a ni slobodno vreme nisam baš nešto provodio za radnim stolom. Crtao sam pomalo, tu i tamo, ali sam uglavnom provodio vreme u zabavi i šetnji. Mislim da je glavnu ulogu oko mog preseljenja u Skoplje odigrala strip revija "KLIK!" koju sam 1993. pokrenuo u Bitolju, sa još trojicom prijatelja. Dobili smo ponudu da učestvujemo na TV, davali intervjue, pa smo morali da putujemo za Skoplje. Tu sam upoznao dosta autora i ljudi koji su se bavili stripom na ovaj ili onaj način, onda su počeli da me pozivaju na razne susrete, sastanke... Bilo mi je stvarno jako zabavno i video sam da se može živeti od crtanja. Mislim da sam tada postao svestan da želim da živim u Skoplju. A da to nisam učinio, ko zna gde bi bio sada... Sigurno ne u onoj radnji gde sam tada radio, jer se u njoj sada prodaje

ženska kozmetika (smeh)...

PRESSING: *Bavio si se, znači, i izdavaštvom. Zašto si odustao?*

SOTIROVSKI: Pa vidi sad... Koliko god zvučalo ofucano, "KLIK!" je bila prva privatna strip revija u Makedoniji, koja ruku na srce ni danas nije neko tržište. Počeli smo sa vrlo velikim entuzijazmom, nas četvorica – neraskidivo i trajno povezani stripom – ja, Sašo Ogenovski – glumac u bitoljskom pozorištu, Ljupčo Miloševski – jedan od najvećih strip kolekcionara kod nas i sadašnji profesor likovnog u bitoljskoj gimnaziji (tada student akademije u Skoplju i crtač stripova) Aleksandar Popovski. Bili smo oni koji su trebali da kao "privatnici" prvi probiju led, pa još iz Bitolja, daleko od Skoplja, centra zbivanja i novaca, ali puni nade da se nešto može napraviti. Tadašnja situacija u zemlji nam je išla u prilog u svakom pogledu. Tu je bio SOROŠ kao finansijer, tu nije bilo nikakvih autorskih prava, nego smo mogli da objavljujemo sve što smo hteli, a onda nam je išlo u prilog i to što je sve popularniji strip-časopis MAKSTRIP (izdanje vladine Nove Makedonije) prestao izlaziti – pa je razumljivo tržište ostalo prazno što se domaćeg stripa tiče.

Čak smo i osnivali firmu koja se zvala "Nestor Burma" po legendarnom strip junaku francuskog autora Tardija (smeh). I počeli smo... Prvo smo objavili Felinijev i Manarin "Put u Tulum", sjajne stripove Edike i Reizera, zatim Gotliba, italijansku grupu FRIGIDAIRE (Frižideri) u kojoj su bili Tamburini, Liberatore, Pacienza... Od trećeg broja i Bilalovog "Sajma Besmrtnih" i tako sve do četvrtog broja... I onda je sve propalo.

PRESSING: *Kako? Zašto?*

SOTIROVSKI: Zato što smo prevideli jedan bitan fakat a to je distribucija... Ne, ne, bilo je "KLIK!" svugde po kioscima, ali je valjda još tada počeo raspad Nove Makedonije, koji se završio njenom prodajom tek sada, pre par meseci – pa nismo od prodaje dobili ni denara... Ništa od prodaje nijednog broja! A onda nismo ni mogli da tražimo od SOROŠ-a pare neodređeno vreme, jer je njihova politika (pre nego su se stvarno politizovali) bila jasna – pomoći ljudima nekoliko meseci, dok se ne osamostale. I tako se neslavno završila naša prva izdavačka strip-odiseja. Hoću da napomenem da se neposredno nakon "KLIK!"-a pojavio i skopski "LIFT" koji je izdržao znatno duže objavljujući tzv. alternativni strip, menjajući sponzore od SOROŠ-a,

do PRO HELVETIA-e, ali na žalost nema novog broja zadnjih godina, što će reći, ponavljam, na žalost, da su i oni prestali sa izlazenjem. Da se vratim na "KLIK!" – mislim da je do nekog stupnja na izlazenje možda uticalo i naše samopouzdanje – bili smo mladi, puni želje, ali valjda i ne tako trezveni. Ali bilo kako bilo ja sam ipak, tako ispada, jedini koji je video neke vajde od ovog slavnog nam časopisa – još sam tada kao glavni i odgovorni urednik upoznao ljude, dopisivao se, menjao stripove, pričao sa ljudima, išao na intervjue – a istina je i da sam ja danas jedini od četvorice nas koji se aktivno bavi stripom. Ogenovski je prestao sa pisanjem scenarija, Popovski sve manje crta – ali zato se sve više posvećuje slikarstvom i časovima u školi, a Miloševski i dalje – mada po njegovim rečima sve ređe – nalazi zadovoljstvo u novijim strip izdanjima. A da budem iskren – i danas me sa vremena na vreme i dalje svrbi nešto – u smislu da ja ipak pokušam da izdajem neki strip časopis. Sa tolikim brojem prijatelja među kolegama neće mi biti teško da sakupim kvalitetne stripove, možda i prodaja krene i... Ko zna – možda i odolim ovom izazovu... Samo za kraj ovog odgovora, koji je ispao jaaaaaako dug – nadam se ne i dosadan, da vam prenesem jednu anegdodu koju sam čuo od nekog u Beogradu – a to je da je neko od makedonskih izdavača (mislim da ga poznajem, ali neću da ga pominjem jer nisam siguran (smeh)) – pokazao Bilalu za vreme njegove izlozbe u Beogradu brojeve "KLIKA!" u kojima smo objavili njegov "Sajam besmrtnih". Ovaj se onda jako iznenadio, naljutio, uzeo mu brojeve i poneo ih sa sobom... Pa evo sad, koristim ovu priliku da se izvinim Bilalu, i da podvučem da nismo hteli nikoga, pa ni njega da uvredimo ili oštetimo – jednostavno je tada kod nas bilo moguće objavljivati svašta, a mi smo mislili da ćemo objavljivanjem stripova poznatih autora postići veću popularnost stripa kod nas. I zeznuli smo se...

PRESSING: *Ko ti se našao u početku bavljenjem stripu – jesi li imao koga da ti pokaže osnove, da ti da korisne kritike, da te ohrabri?*

SOTIROVSKI: Niko. Mislim na početak. Biću iskren i reći ću da sam se nakon "KLIK!"-a ponašao kao zvezda, jer sam se odselio u Skoplje, našao posao u Ilustrovanom Zabavniku, postao art direktor (uf, kako mi je ta "titula" onda značila) i tako... Mada sam istini za volju radio po čitav dan nisam poznao anatomiju, nisam znao crtati nabore na odeći... Ali sam ipak imao visoko mišljenje o sebi. A kako bi drugačije i mislio kada su se svi oduševljavali mojim radovima i kada su me svi tapšali po ramenu? Nikad nisam bio prepun sebe, ali mi niko nije dao nikakve primedbe pa sam terao po svome... Sve do jednog lepog dana. Hahaha, sećam ga se kao danas... Javio se u redakciji neki stariji gospodin i pitao me da li ima šanse da saradujemo. Rekao sam mu da moram prvo da vidim i ocenim njegov rad i zakazali smo sastanak – kod njega. Tada mi nista nije značilo njegovo ime (Dime Ivanov – Dimano) pa sam samouvereno poneo svoje radove – jer je trebalo pokazati čoveku "kako se radi". Uzeo ih je, pažljivo razgledao jedan po jedan i bacao na zemlju u prašinu! Bio sam jako

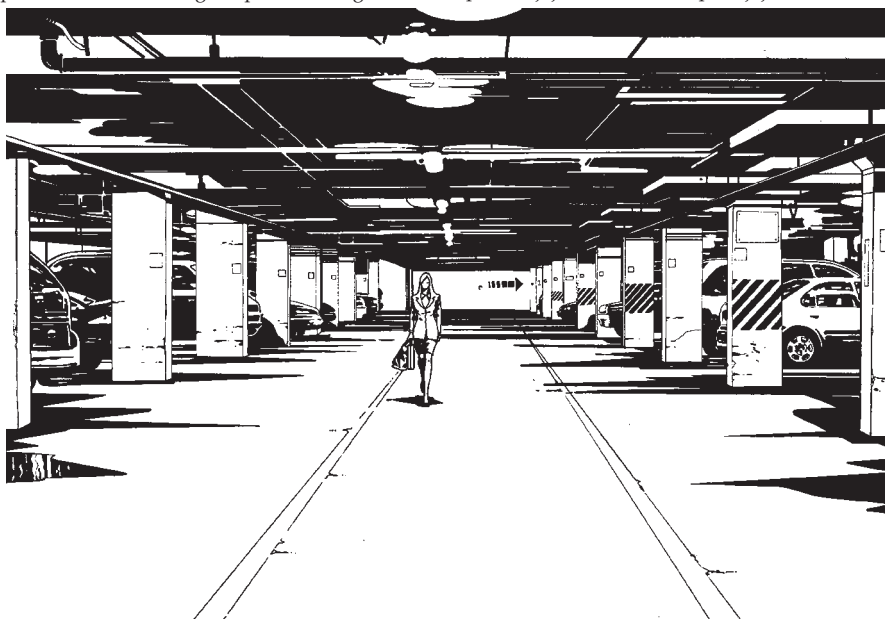
nervozan, ali... Kada je bacio i poslednji crtež, ili tablu, svejedno, pozvao me je u njegov atelje i pokazao svoje stvari... Zamalo sam pao sa stolice. Srušio mi se čitav svet i shvatio sam koliko vredim. On je do tada objavio ne znam koliko svojih radova u "Nikad Robom", izdanjima "Dečjih Novina" iz Gornjeg Milanovca, "DNEVNIKA" iz Novog Sada... On je pričao, a ja nisam mogao usta da otvorim i tako... Na kraju mi je lepo objasnio koji su moji problemi sa anatomijom, naborima, odnosom svetla i senke. Bio je ozbiljan pa sam odlučio da ga poslušam. Posećivao sam ga često, postali smo dobri prijatelji... Bio sam sve bolji i bolji, pa mislim da njemu dugujem jako puno za ovo što sam danas. I drago mi je da postoji takav čovek. A da... I nikad nije radio za Zabavnik...

PRESSING: *Kako je došlo do toga da se zaposliš u Storyboard studiju? Reci nam nešto o samom studiju i o tome što tamo radiš...*

SOTIROVSKI: U Skoplju sam promenio nekoliko studija i marketing agencija, radio sam za skoro sve dnevne novine i većinu časopisa stvarajući sve više kontakata u Makedoniji i inostranstvu. Radio sam u nevladinoj organizaciji OXO, kada sam upoznao Branislava Pejovića, osnivača i direktora VIDEOLAB COMMUNICATIONS, jedne od vodećih marketing agencija kod nas. Obojica smo imali želju da napravimo crtani film i kako mi je istekao ugovor sa OXO-om, prebacio sam se u VIDEOLAB, gde smo započeli pripreme za veliki projekat. Nakon godinu dana sam rešio da sa Branislavom otvorim studio koje će se isključivo baviti crtanjem i animacijom, što će reći da sam jedan od osnivača Storyboard Studija (www.storyboard.com.mk). Ubrzo smo postali prezauzeti projektima, mada nam je glavni projekat i dalje, sve do danas, dugometražni crtani film "PIETAS - Princeza roda" (www.pietas.com.mk). Tu radim kao glavni animator i glavni koncept artist, mada ne mogu osporiti ni ulogu ostalih kolega iz studija, njih petorice, bez čije pomoći ne bi bilo ovog materijala kojeg smo do sada uspešno napravili. Na žalost, Ministarstvo Kulture uopšte nema sluh za nas projekat, mada se ne predajemo, imamo kontakte sa Hrvatskom, Španijom, Danskom, pa smo optimisti da će ovaj projekat ugledati svetlo dana... Samo se nadamo da će to biti što pre.

PRESSING: *Kad te je već krenulo, predstavi današnju makedonsku strip scenu, ko radi, šta radi, časopisi, albumi, fanzini, izložbe...*

SOTIROVSKI: Da su mi ovo pitanje postavili pre nekoliko godina ostalo bi bez odgovora, ili u najmanju ruku nabrojao bih nekoliko imena i još manje projekata na kojima smo tada radili. Međutim, danas je sasvim druga situacija. Danas u Makedoniji radi gomila autora, a ne manjkaju nam ni projekti, čak mogu da kažem da smo pretrpani poslom. Kada sam, kao selektor sakupljao radove naših crtača za "Dane makedonskog stripa" 2004. godine, bilo ih je njih četrdeset i tri koji su se aktivno bavili stripom i ilustracijom, mada sam siguran da ih je danas i više, jer se sve češće pojavljuju neki klinci koji pokazuju ogromno interesovanje za strip. Sve više njih rade za inostranstvo, na sve većim projektima, što danas, zahvaljujući Internetu, nije apsolutno nikakav problem. Od onih za koje sa sigurnošću mogu reći šta rade su Igor Jovčevski, koji radi ilustracije

za Arcane Codex Nackter Stahl - reč je o knjizi za RPG (Role Play Game) za Nemačku, onda Zdravko Girov, koji je završio jedan RPG projekat za Ameriku (IGuardians - Opus Magnum) i počeo odmah raditi na sledećem - Pscionic Accedent za Daemoneye Publishing. Njihove radove, zajedno sa radovima Davora Dramikanina, možete naći na www.tajfaart.com. Ne smem zaboraviti autora poznatog kao The Mičo, koji je hiperproduktivan, i istovremeno jako kvalitetan, radi kao ilustrator u jednom od trenutno najpopularnijih i naravno najprodavanijih dečjih časopisa kod nas "Opravdano prisutni" a još uspeva da radi i za inostranstvo, kao na primer ilustracije za Italijansko tržište, onda je u pregovoru sa jednim velikim izdavačem dečjih časopisa iz Australije... Što se pak časopisa tiče, tu se baš ne možemo hvaliti da ih imamo puno, jer imamo samo jedan, niti možemo biti zadovoljni kvalitetom štampe, a najmanje možemo biti zadovoljni njegovim izlaženjem jednom do dva puta godišnje. Reč je o "Strip Art"-u iz Veleša (izdanje Strip Centra Makedonije), kojeg je urednik g-din Vančo Trajkov ugasio da bi počeo izdavati novi strip

magazin, "Strip Kreator", čiji se prvi broj pojavio na kioscima krajem jula. Pod pokroviteljstvom je Ministarstva Kulture Republike Makedonije, kao uostalom i "Strip Art", koje u principu nema sluha za strip jer jedva da pomaže uredniku da nekako objavi svaki sledeći broj. Ponekad se kao sponzor pojavljivala i Pro-Helvetia, ali na žalost nije ih bilo u zadnjim brojevima Strip Art. Novog broja "Lift"-a već odavno nema, a mislim da ga skoro, da ne kažem nikada više, neće ni biti. Albume, koji uglavnom obuhvataju periode makedonske istorije, jer to ministarstvo najlakše finansira, jedino objavljuje Strip Centar Makedonije... A ko bi drugi? Do sada su izašli stripovana verzija kultnog makedonskog filma "Mis Ston" i "Ajdučka šešma", oba je nacrtao Zoran Tanev. Zoran Tanev je autor koji je jako produktivan na polju stripa, pa iza sebe ima još dosta završenih stripova, jedan od najeksponiranijih u javnosti, i po meni najbolje njegovo delo je "El Makedonero" po scenariju Olivera Romevskog, koji se u nastavcima pojavljivao u časopisu "Svedok" i na žalost do danas nije objavljen kao strip album. Isti je autor potpisao olovku u velikom strip projektu "Vara - Kamenot na ljubovta" scenario Ivani Pešev, tuš Smile Cvetanovski i kolor Toni Anastasovski, projekat čiji je prvi album kompletno završen pre nekoliko godina, ali još nije video svetlost dana. Trenutno Tanev radi na komercijalnom stripu "Super Toshe", čiji je glavni junak najpoznatiji pevač Toše Proeski. Do sada su u prodaji na kioscima izašla dva broja, treći se očekuje svakoga dana. Onda je pre nekoliko godina izdavač "Detska radost" izbacio strip album "Volšebnoto samarče" adaptacija knjige našeg pisca Vanča Nikoleskog i isto tako kultne serije za decu iz ranih 80-ih prošlog veka koju su napravili braća Jovan i Riste Sekuloski iz Ohrida. Od izdavača zadnjih godina sve prisutniji je Vizant iz Prilepa, čiji je osnivač Zlatko Krsteski dobro poznat

u vašoj zemlji, naročito ljudima koji vole tzv. "alternativni strip". Što se pak, fanzina tiče, oni su, bar kod nas, jedna velika nepoznica.

PRESSING: *Zašto misliš da se u Makedoniji nikada nije javila potreba za fanzinima? Koliko sam imao uvida u vašu scenu, ima poprilično umetnika koji se bave alternativnim pristupom stripu...*

SOTIROVSKI: Ne bih rekao da se nije javila potreba... Ali nikako ne mogu da objasnim zašto se nisu pojavili... A znam da bi i sada bili dobrodošli.

PRESSING: *Stekavši uvid u makedonsku strip scenu, kod domaćih autora sam zapazio veoma jako interesovanje za teme iz nacionalne istorije, dotle da je maltene svaki drugi strip rodoljubivog karaktera. Takvu pojavu nisam zapazio kod nijedne strip scene na prostorima bivše Jugoslavije. Kako to objašnjavaš?*

SOTIROVSKI: Mislim da je problem jedino kod naših izdavača. Oni misle da je od Ministarstva Kulture najlakše uzeti novac ako se aplicira neki projekat koji će razrađivati neku nacionalnu, istorijsku temu, pa svi idu ka tome, a Ministarstvo onda nema izbora jer je svaki projekat povezan sa našom istorijom. Mislim

da smo još opterećeni tim nacionalnim problemima i da će nam, znajući u kakvoj sredini i okruženju živimo, na žalost trebati još podosta vremena da se njih oslobodimo...

PRESSING: *Možeš li našim čitaocima (duboki uzdah) da kažeš na čemu se trenutno radiš?*

SOTIROVSKI: Pa kada bolje razmislim (duboki uzdah) možda bi bilo bolje da kažem na čemu trenutno ne radim, jer će ovo biti isto tako dugačak odgovor (Smeh!). Pokušaću da se svega setim... Ma ne... Idemo sa većim projektima, crtani film sam već pomenuo... Radim na grafičkoj noveli od 130 strana, SHELTER, za SPEAKEASY COMICS iz Toronta, Kanada. Scenaristica je Mari Krol, koja takodje radi za Marvel, DC, Accross the Ponds Comics... Treba da završim novelu do 15. januara, jer iz štampe izlazi 15. februara 2006. Uzgred, informacije i neke od tabli možete videti na www.voiceboxcomics.com. Onda radim kao dizajner karaktera za novu igricu za X-BOX za poznatu nemačku kompaniju ACONY GAMES. Igrica će se pojaviti početkom sledeće godine,

već dve i po godine... A o tome ko komentariše... Odgovor bi bio - svako. Zna g-din agent da da primedbe pre nego što pošaljemo radove scenaristi... Onda scenarista, urednik... Svako! I kao po pravilu, ma koliko se ja trudio, uvek jedan od njih ima nekakvu primedbu na nešto, dok su druga dvojica jako zadovoljni mojim

ne mogu vam otkriti naslov, pa sada se već dogovaramo oko storiborda koji treba da radim za Intro igre, mada je u planu i strip koji bi po ovoj igri trebao da radim sledeće godine. Završio sam prvu od tri knjiga za američki DOG SOUL PUBLISHING. Radi se o RPG (Role Play Game) knjigama sa po desetak crno-belih ilustracija. Jako mi je zabavno, jer je radi o knjigama - igrama koji se bave natprirodnim, mitološkim ili avanturističkim temama. Istovremeno, sa mojim prijateljem The Mićom radimo na petsto ilustracija za Eboncourt Entertainment iz San Dijega, za projekat CYBER PSI. Reč je o ilustracijama za karte, nalik onima iz već čuvene igre „Magic the Gathering“, samo što je radnja smeštena u ne tako dalekoj budućnosti. Trebaju mi još par dana da finiširam svih pedeset ilustracija za veliku dečju knjigu iz koje stoji najveći izdavač kod nas, „Prosvetno delo“. Do kraja meseca moram završiti i 25 ilustracija za slikovnicu za belgijski NIOLAN ENTERTAINMENT. Od onog što me tek očekuje mogu pomenuti sledeće: Najverovatnije sa mojim prijateljem Gregori Šoenom iz Vinipega, Kanada, sa kim me je povezo Igor Kordej, za SPEAKEASY COMICS radiću seriju od 6 svezaka BATTLEFRONT: EARTH. Pregovori su pri kraju. Sledeće godine, nakon SHELTER-a očekuje me grafička novela za ACROSS THE PONDS COMICS, radiću je opet sa Mari Krol. Radiću SEAWARS, strip od četrdeset pet tabli u koloru po scenariju Majka Mišprosa iz Majamija. Moram da pročitam gomilu scenarija koje sam dobio, preko desetak, od raznih autora koji nisu objavljivali do sada ili su već poznati, kao što je Mark Sejbl koji radi za IMAGE COMICS, trenutno izlazi GROUNDED po njegovom scenariju... Možda se nađe nešto dobro za sledeću godinu? Mislim da je dovoljno (Smeh!).

PRESSING: *Od stvari koje si nabrojao, sve su vezane za Američki strip. Ljudi s ovih prostora uglavnom rade za francusko tržište. Kakva su tvoj iskustva s radom za Francuze?*

SOTIROVSKI: Hmm... Iskustvo sa Francuzima... Mogu reći dugotrajno, ali ne baš lepo... Iskreno, već dve godine radim neke probe za razne neke projekte i uvek slušam istu ploču sa druge strane, svi su oduševljeni mojim radom, ali eto... Uvek ima neko ali. Neću sada da sudim i pričam ko je u pravu, a ko nije, jer to u principu i nije moj posao... Ali mislim da se mi sa ovih prostora suviše okrećemo evropskom tržištu, nije mali broj autora koji rade i za Nemce, koji objavljuju u Skandinaviji, mada ne mogu poreknuti da se radi, pre svega mislim na Francusku, o možda najprivlačnijem tržištu za strip-autore. Ne znam... Možda je presudan način plaćanja. Kod Francuza sve ide regularno, plaćanje ide dok se strip radi, pa autor ima nekakvu sigurnost, dok kod Amera lova stiže tek nakon prodaje, o sigurnosti ni reč... Mada ako je sve u redu, na kraju je čak i lova daleko veća nego kod Francuza. Ali svejedno... Nije sve u parama i nikada nije ni bilo. Po meni je mnogo lakše raditi za Ameriku, bar je moje iskustvo takvo. Neću da osporim kvalitet američkih izdavača, ali fakat je da manje zahtevaju, ne preteruju sa korekcijama. Ako ih ima odmah ti kažu, pa te ostave da radiš na miru i što je meni najbitnije, imaš daleko veću autorsku slobodu nego kod Francuza. Ja i dalje pokušavam da se probijem i dobijem neki projekat kod nekog francuskog izdavača, mada iskreno sve više razmišljam da se okanem toga, jer mi je preko glave onog njihovog zahtevanja i skroz pređem na posao kod Amerikanaca... Ako već i nisam.

PRESSING: *Molim te, objasni našim čitaocima kako izgleda proces izrade proba za Francuze, onako, korak po korak (od koga dobiješ šta, šta radiš, ko to komentariše, kakve su najčešće primedbe...).*

SOTIROVSKI: Ovo će, osećam, biti zanimljivo za čitaoce... Ne i za mene (smeh!)... Pa čitav proces - bar kod mene - ide ovako - javi se g-din Čaba Kopecki, agent koji radi sa većim brojem autora iz vaše zemlje - tako sam, preko mojih prijatelja iz Beograda i ja stupio i kontakt s njim - i kulturno pita da li sam zainteresovan za neki projekat. Dobijem taj sinopsis i krećem sa skicama - u zavisnosti od onoga što traže u trenutku - ali su to najčešće skice glavnih likova. Pošaljemo to - i oni po prvi put kao „padnu u nesvest“ zbog sjajno urađenog posla. Onda počinju korekcije u smislu likovi nisu baš najuverljiviji - da, tačno, ti isti likovi na kojima su u prošloj rečenici pali u nesvest - ili ne znam „pozadina nije baš doručena kako treba“... Pa se onda ja bacim na korekcije i doradim te pozadine. Pošaljemo a oni obrišu doručeno čak i više, jer to smeta čitaocu i oduzima previše njegovu pažnju... A to je nepotrebno... Pa kada sve to prođemo - a prođe i par meseci - počinjem sa storibordom tabli - i oni opet padnu u nesvest, po drugi put, ali kada već odobrenu olovku istuširam - e onda je tu gomila korekcija... Pa je potrebno i dosta nerava da se te table privedu kraju... I kada počnu da pominju neke ugovore - dvaput sam stigao do te tačke razgovora i pregovora - onda čitava stvar negde pukne, projekat propada zbog raznih nekih gluposti - te scenarista napustio izdavača i prešao kod drugog, te likovi ipak nisu bili uverljivi... E tu ja padnem u nesvest! I tako

radom... To je moja situacija, koja ipak ispada da ne važi za sve autore... Dosta njih dobije posao nakon prve probne table, ili druge, treće, svejedno... Hoću da kažem da ne mora svakom da se dese glupost kroz koje sam ja prošao, mada znam i dosta mojih kolega, koji su prošli i još prolaze kroz njihov tretman izdržljivosti. Pre par meseci sam počeo sa radom na konceptima za jedan veliki projekat za Francuze, ali iskreno sve se manje javljam i pravim te probe... Ne zato što neću, već zato što radim za Amere i to punom parom, pa nemam vremena...

PRESSING: *A šta radiš u slobodno vreme?*

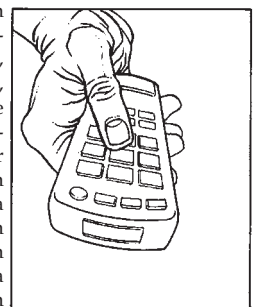
SOTIROVSKI: Šta? Mislim da me hoćeš uhvatiti bez odgovora, a? E pa neće moći (smeh)! Ma imam i slobodnog vremena... Dobro sad, naravno ne toliko da se sada bacim na šetanje po ne znam koliko dana, ili da pročitam sve knjige koje sam pokupovao zadnjih godina, ali se ipak nađe. Kako, ne znam ni sam, jer sam uvek imao problema... I još uvek ih imam... Sa organizacijom, ali stignem da pročitam koju knjigu, da slušam muziku, da malo izlazim sa društvom, da se vidim sa prijateljima, odgledam neki film... Ima se vremena i za neka putovanja. A da! Umalo da zaboravim najvažnije: uvek imam vremena za čitanje stripova!

PRESSING: *I šta ti se od sadašnje strip produkcije dopada? Koji su to stripovi koje voliš da čitaš?*

SOTIROVSKI: Kako živim u Makedoniji, zemlji gde baš i nema gde da se kupe stripovi, osim Stripoteke i Akire, izdanja Novosadskog MARKETPRINTA, sa preko tridesetak stripova koje dobijam svakog meseca mogu sebe smatrati bogatim i srećnim čovekom. Pre svega jer imam prijatelje po čitavom svetu, ljude koji kupuju i šalju stripove i albume iz Engleske, Amerike, Kanade, Francuske, Nemačke, Australije... Koje ja pročitam ili prelistam, pa delim dalje svim autorima kod nas koje ovaj medijum interesuje. Onda tu su i ostali autori koji nabavljaju stripove preko svojih kanala, tako da slobodno mogu reći da svi koji se bavimo stripom u Makedoniji imamo dobar, ne mogu reći odličan uvid u svetske strip-tendove. Lično, u zadnje vreme sve se više okrećem starijim naslovima i eventualno njihovim novijim nastavcima. Impresioniran sam kompletno SIN CITY-ja koje sam nabavio iz Kanade, onda dobrim starim Konanom, (nabavio sam 7 tomova The Chronicles of Conan, osmi stiže uskoro), volim Berneta, Breču (Breccia), nezaobilaznog Prata. Volim Eduarda Riza (100 Bullets, Boy Vampire), volim Zalozabala (Gunge Genetica) i Karlosa Melju (Carlos Meglia), zbog sjajne stilizacije, Režisa Loazela... Od novijih stripova, izdvojio bih Džošu Midltona (Joshua Middleton) i njegov rad na serijalu NYX (scenario John Quesada, Marvel Comics)... Kako me je krenulo, mogao bih ovako dva dana (smeh). Ipak, kada se sve sabere, ispada da najviše volim autore koji u principu sjajno rade crno-beli strip i one koje imaju sjajnu stilizaciju, i to je tačno, prve valjda zato što najviše volim crno-beli strip, a druge jer je ta stilizacija koje rade jako inspirativna za animaciju.

PRESSING: *Da li to znači da čitaš isključivo stripove koji ti se prvo dojm vizuelno? Koliko ti je bitan scenario stripova koje čitaš? Koliko ti je bitan scenario stripova koje crtaš?*

SOTIROVSKI: Scenario mi je svakako bitan, mada, iskreno, uvek padnem na vizuelno... Ne znam kako bih to objasnio, ne znači da ne čitam stripove koje su lošije nacrtani, niti da ih obožavam ukoliko su odlično nacrtani, a imaju loš scenario. Znam i stripove koji imaju sjajan scenario i sjajan crtež, poput meni najdražeg - Morisonov i Mek Kinov ARKHAM ASYLUM-a, ali znam takođe da ne mogu svi stripovi biti takvi, pa... Ipak je vizuelni dojam onaj koji mene najviše privlači, eto. Što se tiče scenarija kada radim strip - to mi je najbitniji segment u procesu stvaranja. Jer ukoliko je scenario dobar i inspirativan ne gubim vreme u psihičkim pripremama za rad (već tada uveliko razmišljam kako će biti lepo kada završim projekat), nego me scenario ponese i jedva čekam da počnem sa radom. Dobar scenario, dobra priča koja je dobro razrađena, sa dobro osmišljenim

Korto Malteze i Hugo Venecijanac ili Smrt u tehnikoloru

Strip klasični: Korto Malteze
Piše: Đorđe MILOSAVLJEVIĆ

Kad god bi reditelj, scenarista ili scenograf nekog savremenog evropskog filma, poželeo da, na vizuelno i narativno ekonomičan način, sugeriše kako je njegov junak pritajeni romantik, neostvareni avanturist, zaljubljenik u tajnovito, neopipljivo i onostrano, klasičnu književnost i modernu pop kulturu – na zidu junakove sobe i pred objektivom filmske kamere, osvanuo bi poster Korta Maltezanina. Ovakvo rešenje otkrivalo je, međutim, još nešto, nevezano za junaka filma, već za njegove autore – radilo se tu uvek o neutaživoj želji za nastavkom pustolovina mornara sa mindušom u levom uhu. Ta želja Korta je pretvara u simbol, nešto kao evropski pandan »Srebnom letaču«, strip junaku koji je gostovao u američkoj kinematografiji od Džim Mek Brajdovog »Poslednjeg daha« do »Grimizne plime« Tonija Skota.

Konačno, ova čežnja za Kortom materijalizovana je animiranim filmom »Korto Malteze: Tajni dvor«, francuske produkcije. Nema nikakve sumnje da je i autore ovog ostvarenja vodila pre svega strast za avanturama kakve je opisivao Hugo Prat, Kortov tvorac i jedan od najvećih strip autora svih vremena. Ta strast je bila toliko intezivna da je umetnička individualnost autora ovog filma potpuno žrtvovana onoj Pratoj, fizički neprisutnoj, ali očigledno snažnijoj – te utopljena u adaptaciju koja je trebalo da bude apsolutno doslovna.

Tu nameru, pokazalo se, nije bilo tako lako ostvariti. Posvećeni isključivo vizuelnom izgledu filma – što ih, usput rečeno, izjednačava sa velikom većinom savremenih filmskih stvaralaca – njegovi autori uspešni su, čini se, da na platno prenesu snažan Pratov grafizam i kolorističku lepotu akvarela. Na žalost, ono što je podjednako značajno za svaku Pratovu avanturu – veština pripovedanja i psihološkog nijansiranja – ostali su van njihovom domašaja. Ovaj film stoga je ostao samo posveta, iskreno i pomalo sentimentalno podsećanje na jedinstvenog, verovatno najoriginalnijeg i najsvestranijeg stip stvaraoca koji je u ovom mediju ikada radio.

Ali, ako kao glavnu zaslugu filma označimo samo to – mogli bi smo reći da taj rezultat, uprkos ključnom stvaralačkom neuspehu, uopšte nije beznačajan. Filmom »Korto Malteze: Tajni dvor« još jednom se vraćamo izuzetno bogatoj ličnoj i profesionalnoj biografiji Huga Prata, koja po svojoj raskošnosti podseća na priče koje je za života Prat pripovedao.

Sačiniti njen pregled težak je i zamršen posao¹. Neumorni zaljubljenik u avanturu, Prat je pravio stripove za razbojem na kome su se preplitali mitovi, legende i sve ostale plemenite maštarije, od kojih je neke, kako izgleda, prokrijumčario i u sopstvenu životnu priču, prepunu protivrečnih podataka (između ostalih – tri datuma i nekoliko mesta rođenja), začudnih detalja (Pratov rođak je, na primer, i Vilijem Džej Prat, poznatiji pod pseudonimom Boris Karlof i po ulozi Frankeštajna!) i pasaža koji liče na poglavlje nekog klasičnog avanturističkog romana (doživljaji iz Afrike, Patagonije, Amazonije, Polinezije...). Dakle, odmah se moram izviniti zbog mogućih obmana, a potom vam pozvati da zamislite lik koju će čitaoci stripa prepoznati kao genijalnu figuru koja natkriljuje neke od najlepših avantura koje su u ovom mediju ikada ispričane. Od onih koji su za života i lično poznavali, ostaje opis njegovog prijatelja Roberta La Palme, koji je Pratu 1984. dodelio nagradu za najboljeg svetskog strip autora:

»Prat je dosta nizak, punačak i ljubaznog izraza. Njegove oči kao da izdaju dečju nesigurnost i trud da osigura vašu pažnju. Diskretan, govori tihim "zavereničkim" glasom, ostavljajući utisak pobunjenika protiv hladnog racionalizma onih koji odbijaju da pobegnu sa njim u svet mašte.

Pažljiv posmatrač, on sve vidi i sve oseća. Kao pesnik, on sve transformiše u harmoničnu kompoziciju, koja obnavlja svet u kome smo svi lepi i dobri. Čak i umiranje u njegovim stripovima izgleda kao zadovoljstvo: kad neko umire, umire plemenito, u punom tehnikoloru. Nema morbidnosti u Pratom crtežu, čak ni u prizorima odsečenih glava koje ukrašavaju bedeme. Sa našim Hugom, svaki dan je svečanost!«

¹ Deo ovog teksta, u svojoj prvobitnoj formi pripremljen je za »Politikin zabavnik«, u kome je objavljen povodom smrti Huga Prata.

DETINJSTVO, MLADOST – Italija Afrika

Hugo Prat je, uz izvesne, razumne sumnje, rođen 15. juna 1927. blizu Riminija na Jadranskoj obali. Sve do 1937. sa porodicom je živeo u Veneciji, u kuću u kojoj mu je deda, poreklom Englez iz Kornvela, zabranjivao da govori italijanski, nazivajući ga »tuđinskom jezikom«. Prat je Veneciju zapamtio kao predivan, drevan i kosmopolitiski grad, razliven u bojama akvarela koje kao da su isparavale iz njegove lagune. »Kada ga crtam, zamišljam ga onakvim kakav je bio u doba mog detinjstva« - izjavio je u jednom intervjuu.

Pratova porodica se potom preselila u Etiopiju, u to vreme italijansku koloniju. Tamo je živeo od svoje desete do šesnaeste godine, što mu je pružilo šansu da očima dečaka vidi poslednju fazu Kolonijalnih ratova. Družio se najviše sa Abasincima svog uzrasta, od kojih je naučio, kako je sam kasnije rekao »ono čemu me moj otac i moj deda nisu mogli da nauče – šta je prijateljstvo, sloboda, ljubav«. Rizikujući da zvučim kao neko ko početak priče procenjuje sa njenog kraja, reći ću da ova rečenica, surova u svojoj iskrenosti, otkriva rađanja čitavog jednog autorskog sveta. Prat je lutao unakolo upoznavajući vojnike i domorodce svih nacionalnosti, koji su tada prolazili Etiopijom; učio je jezike i dijalekte od tih ljudi koji su ličili na likove iz pustolovnih romana; razvijao je u sebi ljubav za avanturu i svoj dečački kosmopolitizam, koji će puno uticati na njegov kasniji rad. U to vreme, počinje da crta, što ohrabruje njegovu baka, temperamentom očigledno različita od maločas pomenutog dede... - i čitav Pratom potonji život već tad izgleda predodređen.

Posle smrti oca i italijanskog poraza u Africi, 1942. vraća se u Italiju i u njoj ostaje sve do kraja rata. Živeo je u vojnom internatu, pohađao Venecijansku umetničku školu i počinjao da se bavi stripom – bezbroj puta iščitavajući (i precrtavajući) »Terija i pirate« Miltona Kaniifa (epizodu sa »Generalom Klangom« je isticao kao prelomnu za svoj crtački izraz) »Spirita« Vila Ejnšnera, »Tarzana« Hala Fostera i, najčešće, svog favoriti »Reda Barija« Vila Goulda. Sa nekoliko prijatelja, scenarista i strip crtača, oformirio je grupu koja će kasnije biti nazvana »venecijanskom«. Namera im je bila da prave stripove u stilu savremenih američkih ostvarenja, te da upoznaju publiku sa delima klasika kakvi su Homer, Kipling, Konrad, Melvil, Stivenson i Džek London, pisci koje je Prat poštovao i uvek iznova čitao sve do kraja svog života.

»PIKOV AS« - Italija, Argentina

»Supermen« i ostali »uvozni« junaci već su u Italiji doživeli lep uspeh i time su inspirisali stvaranje »Pikovog asa«, kostimiranog junaka koga su osmislili Hugo Prat i Mario Faustini. Smešten među fantastične kulise jednog imaginarnog San Franciska, izmaštanog pod utiskom holivudskih filmova i američkih stripova, »Pikov as« je pratio avanture novinara Garija Petersa, koji je preko noći oblačio svoj žuti kostim super-heroja i borio se protiv kriminala, oličnog u »Panterovoj bandi« i »Bandi petorice«. U tradiciji Dr. Sevidža i Senke, »As« je imao više pomoćnika, uključujući

i svoju verenicu Dianu Farel i svog vernog kineskog prijatelja Vonga.

»Pikov as« je odavao jak uticaj Kanifa, Ejnšnera i Li Fokovog »Fantoma« i možda je upravo stoga doživeo veliki uspeh. Od 1945. do 1947. »As« se pojavljuje u magazinu koji je nosio njegovo ime i bio izdavan od samih strip autora, hrabrih i odlučnih u nameri da se bave stripom, bez obzira na svoju mladost i siromaštvo posleratne Italije. Tu se pojavljuju i mnogi drugi Prатовi radovi, a najzapaženiji među njima bio je strip »Ljudi iz džungle«, plod zajedničkog rada sa crtačem Batađom i crtačem Ongarom. Ovo ostvarenje je ispredalo priču o dramatičnim događajima kroz koje su prolazili legionari na pacifičkim ostrvima – egzotičnom predelu kome se Prat često vraćao.

Posle dve godine izlaženja, argetinski izdavač Čivita je primetio »Pikovog asa«, otkupio časopis i ponudi stalni angažman nekolicini autora. Prat se preselio u Buenos Aires i sa svega dvadeset godina sklopio ugovor sa svojim prvim izdavačem. Nastavio je rad na »Pikovom asu« i »Ljudima iz džunge«, koji uskoro počinju da izlaze u Argentini.

Ako vam ovako skicirana biografija izgleda uobičajeno, predlažem da na trenutak zastanete i zamislite sledeću sliku – mladić, od jedva dvadeset godina, u posleratnoj Italiji počinje da se bavi stripom, osniva svoj časopis, i na poziv izdavača kreće preko okeana, samo da bi ostao veran pravljenu svojim izmaštanim avatura – i verujem da će te shvatiti da u ovoj priči ništa nije »standardno«.

PRAT PRE KORTA – Argentina, Italija

Prat je živeo u Argentini više od trinaest godina, provodeći vreme ili za radnim stolom ili na putovanjima – tako kaže zvanična biografija, a možda je najbliže istini reći da se najveći broj tih putovanja desio upravo na radnom stolu. U svakom slučaju, Prat imao priliku da dobro upozna Patagoniju, čitavu Južnu Ameriku i Amazoniju. Nije prestajao da luta i skuplja prijatelje, ali je ostao veran Veneciji i često se vraćao u Italiju. Iz ovog vremena potiče mnoštvo Pratovih junaka, koji su ga dokazali kao suverenog strip majstora.

»Narednik Kirk« se pojavio 1958. Junak po kome je naslovljena serija poticao je iz američke federalne vojske, ali je, pod utiskom nepravdi činjenih indijancima, dezertirao i priključio se severnoameričkim domorodcima. Bio je to uspešan strip, čiji su kvaliteti počivali na ekspresivnoj i veštoj karakterizaciji glavnog junaka. Interesantno je bilo i Pratovo tumačenje života indijanaca, prožeto simpatijama i poštovanjem, što je u 1953. predstavljalo i novinu u iznenađenje.

Lik »Ernija Pajka« stvoren je 1957. i imao je za prototip jedan stvarni lik, Ernija Pajla, američkog ratnog dopisnika sa Japanskog fronta, poginulog 1945. Baveći se ratnim temama na način Milтона Kanifa, Prat je uspeo da u »Erniju Pajku« izrazi svoj snažni antimilitarizam i prikaže svu besmislenost rata.

»Tikengora« iz iste godine je bio strip o mladom traperu i njegovim doživljajima sa samih granica Amerike. »Ana iz džungle« je kreirana u 1959. i koristila je milje Istočne Afrike iz 1913. Glavni junak je bila ćerka engleskog doktora

zaljubljenog u džunglu. Serija je pružila Pratu priliku da oslika deo iskustva svog detinjstva i prikaže sav užas kolonizacije, posebno u epizodama koje se odigravale u zatvoreničkim logorima.

»Viling« (kod nas objavljen kao »Ford Viling«, na stranicama »Mini eksa«) iz 1962. Prato je najbolje ostvarenje iz Argetinskog perioda. Ovaj strip mu je omogućio da se vrati svom omiljenom vremenu i prostoru: severnoj Americi iz doba rata za nezavisnost, gde se odigrava i »Indijansko leto«, jedno od poslednjih Pratovih dela, nastalo u saradnji sa crtačem Milom Manarom. Likovi prekaljenih, surovih i hladnih doseljenika, među kojima su i puritanci iz Engleske, bude asocijaciju na onog namrgođenog dedu iz Kornvela... – ali prepustiću čitaocu da presudi koliko je ta asocijacija tačna. U svakom slučaju, »Fort Viling« kako se strip zvao, bila je utvrda kroz koju su prošli mnogobrojni likovi ovog stripa, portretisani prema stvarnim istorijskim ličnostima. »Fort Viling« otkriva Pratovu upornost u istraživačkom radu nad dokumentacijom i veliku preciznost u rekonstrukciji vremena i prostora. Sve u ovom stripu odiše potpunom autentičnošću – vešto uobličeni karakteri, zasnovani na istorijskim prototipovima, detaljistički iscrtane uniforme vojnika, odeća domoradaca i doseljenika, pejzaži, kuće, utvrđenja, čak i same priče koju su se često zasnivale na dokumentovanim događajima iz rata... Konačno, mladi izviđač, glavni junak »Fort Vilinga«, po svom buntovnim duhu i ljubavi za avanturu podseća na Maltežanina...

KORTO MALTEZE – Francuska, Švajcarska, čitav svet...

U šezdesetim, Prat radi za mnoge italijanske časopise za decu, iscrtavajući stripovane verzije »Odiseje«, »Ostrva sa blagom« i »Sinbada Moreplovača«. Zahvaljujući Pratovoj popularnosti, neumorni izdavač Florenco Ivaldi pokreće magazin »Kirk«, kroz koji su čitaoci mogli da se upoznaju sa celokupnim Pratovim dotadašnjim delom, od »Pikovog asa« do »Vilinga«. U njemu se objavljuju i njegovi novi radovi – piratske i detektivske priče, a među njima i strip koji će otvoriti vrata Pratovoj internacionalnoj slavi. Bila je to »Balada o slanom moru«.

»Balada o slanom moru« (objavljena kod nas u »Stripoteci«) imala je dužinu romana (127 strana) i priču koju su kritičari poredili sa najboljim delima Konrada, Londona i Stivensova. Dešavala se u Južnim morima, blizi Fidžija, neposredno pred I svetski rata. »To je bio period u kome je svet sebi tražio granice« – rekao je Prat – »i gde je još postojalo belih mrlja na atlasu. Tanganika je bila nemačka kolonija a gde su nalazile zarđele podmornice ispod mangovog drveća«. I bez obzira što je »Balada...« za glavnog junaka imala jedno more, slani okean Pacifika, i nudila upečatljiv broj vešto skrojjenih likova, od poručnika Štajnera do tajanstvenog Kaluđea, Korto Maltežanin je dominantno zablistao među stranicama ove avanturističke sage.

Kada je francuski izdavač Vaillant zatražio od Prata novu seriju kojom bi obogatio svoj nedeljni strip magazin Pif, on nije imao puno nedoumica. Enigmatičnu figuru Korta Maltežanina uzeo je za glavnog junaka priče

»Tajna Tristama Bantama« i serija je počela da se odvija sama od sebe, tragom elegantnog koraka Pratovog junaka. Njegovi doživljaji inspirisani istorijom i mitologijom, misterijom i magijom, praćeni ubedljivim i psihološki dobro uobličanim likovima epizodista, bili su u prvi mah prekrupan zalogaj za mladu publiku »Pifa«. No, i komercijalni i umetnički uspeh Korta Maltežanina bio je u stalnom porastu i od sredine sedamdesetih Pratova karijera postaje internacionalna, a njegov junak svetski popularan.

KORTO MALTEZE – detinjstvo, mladost

Za junaka koji ga je učinio slavnim, Prat je rekao:

»To je romantičar koji izbegava dve krajnosti, sentimentalizam i strast. Poznaje zakone ovoga sveta, kako zvanične, tako i tajne. Svojim postupcima, on ne namerava da ih menja. Ako se za nešto zauzme, to za njega nije ništa drugo nego obična avantura. I na kraju, njegove odluke ostaju nedokučive. Uostalom, on živi u prelaznom periodu prve trećin XX veka, koja je obeležena romantizmom i velikim revolucijama«.

Kao da je biograf neke istorijske ličnosti, Prat je Kortu dao i sledeću, fiktivnu biografiju: Korto je rođen 10. jula 1887. na Malti, od oca britanskog mornara i majke Seviljske ciganke. U svojim najmlađim danima posvetio se izučavanju Tore, Talmuda i Kabale, te je i obrazovanjem, kao i poreklom, bio predodređen za sudbinu avanturiste, džentlemana sreće, koji će često flertovati sa okultnim. Ni jedan kontinent, ni jedan mit, ni jedan veliki istorijski događaj, nije mogao izbeći njegovoj nezasitoj znatiželji. Ovaj simpatični pirat i okoreli romantičar odlaziće u potragu za najrazličitijim blagom, od onog Aleksandra Velikog do kralja Solomona, susreće ličnosti kakve su mitski čarobnjak Merlin ili nemački avijatičar Crveni baron.

Avanture tako zamišljenog junaka doživeće neverovatnu popularnost i Pratov poslednji izdavač »Kasterman« preštampavaće ih u ogromnim tiražima i najrazličitijim formatima, od albuma sa stranicama velikim skoro kao Pratova originalna tabla, do tomova debelih kao najglomazniji roman. U vreme najvećeg uspeha, Korto se prodavao u godišnjem tiražu od četiri stotine hiljada primeraka i Prat, koji je sebe ironično nazivao »plaćenikom« i nije krio da se bavio stripom i zbog njegove popularnosti i raširenosti, govorio je da zamišlja dva stadiona Marakane ispunjene čitaocima od kojih svaki drži po jedan njegov album.

Korto nije postao samo svetski slavan, on je godinama izrastao u nešto slično mitskoj figuri koju njegova publika prihvata kao realnu i postojeć. Tako su na Pratovu adresu stizala pisma, najčešće ljubavna, upućena Maltežaninu lično, a kada su lopovi provalili u Pratov stan, otišli su praznih ruku i ostavili poruku – »Ne krademo od Korta«. Prat je takođe, svake godine, uz čestitke za tek izdat album, redovno dobijao i sanduk dobrog vina od ljudi sumnjive reputacije i obično u bekstvu pred policijom. »Veruju da Korto pripada njihovom svetu« – izjavio je – »i ne mogu reći da nisu u pravu«.

Pa, čak i ako ove priče nisu do kraja istinite, one zvuče kao da su upravo takve trebale da se dese. Izdavačima je svakako odgovaralo da ih

što pre plasiraju u javnost, podstičući i onako strasnu žeđ za svim što je bilo vezano za jedinstvenog Maltežanina.

HUGO MALTEZE I KORTO PRAT – ka kraju avanture

Tokom godina rada, i Prat i Korto su prošli kroz mnoge promene.

Od kraja sedamdesetih, Prat se nastanio u Švajcarskoj, u kući u koju je smestio svoju ogromnu biblioteku, od 35 000 naslova. Doživotno vezan za Veneciju, postao je dobrotvor jednog sirotinjskog doma. Za sebe je tvrdio da je poslednji Prat, iako je bio otac (najmanje) jednog sina i dve ćerke, sa kojima se lepo slagao, ali nije delio puno toga zajedničkog.

U svom radu, inspiraciju je sve češće tražio u savremenoj književnosti, Borhesu pre svega, od koga je naučio »kako se meštaju istine i laži«, slikarstvu – Holbajna, Klimta, Ego-na Šilea, Boša, Delaktroe, impresionista, sve do predstavnika pop-arta predvođenih Lihtenštajnom, klasičnoj muzici – najčešće Bokeriniju.

Promenio se i Korto – stvoren 1968. pod uticajem revolucionarnog bunta te godine, on vremenom postaje usamljeniji, mirniji i tolerantiji, a njegove avanturu sve manje su jurnjave za blagom, a sve više potrage za rešenjem kulturnih i mitoloških zagonetki. Ako se za Borhesa može reći da je jedan od rodonačelnika postmodernog senzibiliteta u književnosti, onda je sasvim sigurno Prat taj osećaj uveo u strip. Nije bez značaja ni činjenica da je predgovor italijanskom izdanju Kortovog albuma »Etiopljanin« napisao baš Umberto Eko, slavni italijanski teoretičar i romanopisac.

Pratov crtež je sa godinama postajao sve opušteniji, tako da je sa lakoćom radio više od dve table dnevno, na čemu su saradivali njegovi stalni asistenti, zaduženi za kolorisanje ili detaljističko iscrtavanje dekora. To je dovelo i do neobičnih kadrova na brojnim stranicama Kortovih avantura – pored opuštene linije Pratove četkice, jedinstvene u svojoj elegantnoj ekspresivnosti, iznenada bi osvanuo nekakav onovremeni automobil ili voz, izcrtan do poslednjeg šrafčića, kao na tehničkom crtežu. Pratovim asistentima možda nije manjkala odanost i posvećenost, ali teško da su delili talenat svog majstora.

On je, u međuvremenu, kao autor je potpisao više epizoda »Pustinskih škorpija«, stripa koji se dešava za vremene II svetskog rata, na prostranim, peščanim predelima severne Afrike. Kroz »Škorpije« prolaze i neki junaci sage o Maltežaninu, a jedan od njih, pustinski revolucionar Kaš izgovara i rečenicu vezanu za Kortovu sudbinu: Kaš kaže da je njegov prijatelj i saborac Korto Malteze nestao u Španskom građanskom ratu. Kad mu italijanski dezertter dobaci da je i on bio tamo, Kaš će mu kratko odgovoriti: »Ali, sigurno ne na istoj strani«. Kao i mnogo puta dotad, izgleda da je Korto, kao nepopravljivi romantik, ponovo izabrao stranu gubitnika.²

Pored pomenutog »Indijanskog leta«, koji je potpisao kao scenarista, Prat crta i doživljava Jezuite Džoa, indijanskog meleza koji ga još jednom vraća u prostor severnoameričkih šuma.

Za sve to vreme, Prat nije promenio način rada i često je ponavljao svoju formulu koja je glasila: osam sekundi inspiracije i osam sati rada. Izraz »strip« je sve ređe i sve neradije koristio i to objašnjavao ovako:

»Volim da radim ono što sam radio i kao dete – da sanjam... da sanjam kako moji likovi govore. Moj crtež mora da bude dopunjen rečima – ilustrujem ono što pišem i rečima dopunjujem ono što sam nacrtao. Zato je strip ilustrovana literatura, težak žanr. Ima na hiljade pisaca i slikara, ali pravih autora stripa je malo – Miler, Mebijus, Manara, Mek Koj, Kanif – sve u svemu dvadesetak imena. Ono što ja radim treba nazvati ilustrovanom literaturom, u kojoj dolazi do spajanja reči i znaka.«

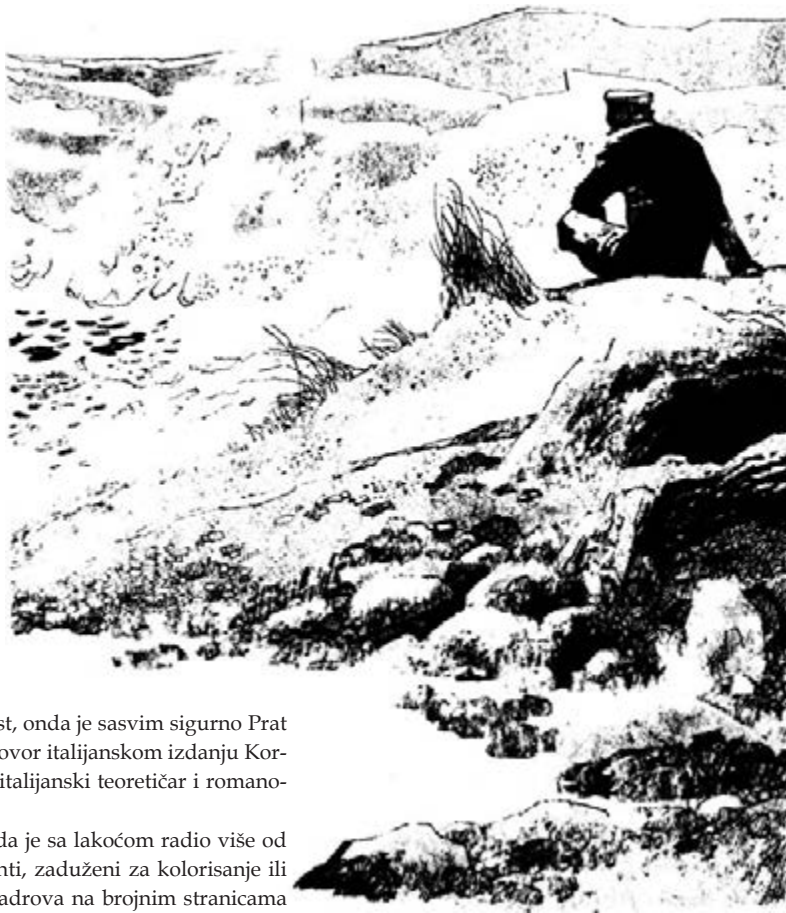
KRAJ SNA I POČETAK BESMRTNOSTI

Voden predosećanjem ili intuicijom, Prat je u svojim poslednjim intervjuima, datim neposredno pred smrt, govorio o velikoj misteriji koju je osećao u svojoj blizini. Izjavljivao je da želi da nestane tajanstveno, od poslednje strele poslednjeg ratnika sekte Dankali, nestale pod udarom tehnološke civilizacije Zapada, ili kao Antoan Sent Egziperi u svom avionu. Da je poživio, Prat sasvim sigurno ne bi bio srećan da čuje kako je olupina aviona u pustinji na kraju pronađena, a jedna tajna izgubila oreol nerešivosti.

Kada su ga upitali kako se oseća kao autor jednog besmrtnog lika kakav je Korto, govorio je:

»Korto ne pripada meni, već čitaocima. Kada budem došao do krajnje tačke svog života, do smrti, probudiću se i naći u jednoj drugoj dimenziji, pa makar to bio i strip. Ili ću možda slediti instrukcije Margarit Jursenar koja pripoveda o kineskom slikaru koji je, osuđen na smrtnu kaznu, nacrtao brod na kome je pobjegao ka okeanu... Korto mi kaže da je život san i da

² Mada su moguća i druga tumačenja – jedno od njih dao je Marko Stojanović, scenarista, crtač i urednik časopisa »Strip Pressing«, u čijem je trećem broju objavljen Stojanovićev strip »Tri smrti jednog Maltežanina«, vešto izveden omaž Hugu Pratu, koji iznosi moguću verziju (tačnije – verzije) Kortove smrti.

se treba probuditi u trenutku velikog zaborava. Za nekog poput mene, nekog ko živi u izmišljenom svetu, nema puno razlike između sna i realnosti. Znam samo da bih jednog dana voleo da se probudim kao bibliotekar.«

A ova poslednja Pratova opaska neočekivano nas može dovesti i do srpske književnosti.

Da je Hugo Prat imao svoju odanu i nadahnutu publiku i kod nas, svedoče i dva književna otelotvorenja Korta Maltežanina. Kao glavni junak, Korto je jednu svoju avanturu doživio na stranicama romana »Korto Malteze« Vladimira Pištala. Kao vodeći epizodista, Maltežanin je lagodno sebi našao mesto i u romanu Radoslava Petkovića »Sudbina i komentari«, pomažući mu u zaslužnom osvajanju Ninove nagrade za roman godine.

Dva srpska pisca tako su, između ostalog, dali i doprinos besmrtnosti Pratovog junaka. Tu besmrtnost, ako možda nema drugih zasluga, održava (odražava) i film »Korto Malteze: Tajni dvor«.

Treba podsetiti da je Prat za života vrlo često odbijao ponude za ekranizacije avantura Korta Maltežanina, vajakajući se da bi samo Dejvid Lin mogao dostojno da preseli njegov lik na bioskopsko platno. Ipak, pred kraj života, Prat je ipak dao pristanak mladom reditelju Oliviju Ostenu, koji je uskoro i snimio film »Jezuite Džoe«. Potom je, neposredno posle Pratove smrti, njegov izdavač prodao prava za ekranizaciju prve avanture Korta Maltežanina. Međutim, francusko-britanska koprodukcija »Balade o slanom moru«, nikad nije dovela i do samog filma.

Posle više godina, pred nama se do danas pojavio samo pomenuti animirani film, dokazujući koliko je teško ili čak nemoguće ostvariti adaptacije onih dela, za koja je vezano previše uspomena, nada i, naravno, snova – bilo da je reč o »Srebnom letaću« ili mornaru sa mindušom u levom uhu i lažnom linijom sreće na desnom dlanu. ■

Tog najlepšeg dana leta, na plaži Santa Monika u blizini Napulja, ugledao sam je po prvi put u životu. Bila je u prvom planu.

Deset dana kasnije, prošla je pored mene napuštajući hotel, a ja sam znao-više je nikad neću videti.

U međuvremenu sam joj ukrao gaćice.

